

วิมุตติมรรค

ทางแห่งความหลุดพ้น

พระอุปัชฌาย์ ฤๅณ ฤๅณ

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ
แปลจากฉบับภาษาอังกฤษ
ของพระเอฮารา พระโสสมเถระ และพระเขมินทเถระ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พิมพ์เผยแพร่

วิมุตติมรรค

- ผู้แต่ง : พระอุปติสเถระ
ผู้แปล : พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ
แปลจากฉบับภาษาอังกฤษ
ของพระเอฮารา พระโสมเถระ และพระเขมินทเถระ
- ที่ปรึกษา : พระราชปริยัติกวี พระมหาคณาจารย์ ธรรมมหาโส
พระมหาธิติ อนุภทโท
- ศิลปะและรูปเล่ม : นายสมบูรณ์ เฟ่งพิศ
- พิสูจน์อักษร : นายสุชญา ศิริธัญญกร นายสุภฐาน สุตาจันท์
นายอักษรวิชัย โฉมศรี
- ออกแบบปก : นางจุฬารัตน์ วิชาชาติ
- พิมพ์ครั้งที่ ๑ : สิงหาคม ๒๕๖๐
- จำนวนพิมพ์ : ๑,๐๐๐ เล่ม
- ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

พระอุปติสเถระ.

วิมุตติมรรค.-- พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560.

538 หน้า.

1. วิมุตติมรรค. I. พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ผู้แปล. II. ชื่อเรื่อง.

294.312

ISBN 978-616-300-339-3

จัดพิมพ์โดย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เลขที่ ๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐

โทร ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๐๐ (ต่อ ๘๗๖๖) โทรสาร ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๑๓

จัดจำหน่ายโดย :

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เลขที่ ๑๑-๑๗ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร

กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐

โทร ๐-๒๖๒๓ - ๖๓๒๔, โทรสาร ๐-๒๖๒๓ - ๖๓๒๓

บันทึกข้อความ

แผนกฮาวบรรณ
สำนักงอบธการบตี
รับที่ ๕๐๓๕
รับวันที่ ๒๖ ต.ค. ๕๗
เวลา ๑๖:๕๑ น.
มหาวิทยาลัยมหาดลการบตี

ส่วนงาน กองวิชาการ สำนักงอบธการบตี ชั้น ๓ โทร. ๐๓๕-๒๔๘๗๗๓

ที่ ศธ ๖๑๐.๗/ ๗๕๖

วันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๗

เรื่อง ขอดันฉบับและอนุญาตจัดพิมพ์เผยแพร่และจัดจำหน่ายหนังสือทั้ง ๒ เล่ม คือ

(๑) ปรชฎากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก (๒) หนังสือคัมภีร์วิมุตติมรรค

กราบเรียน อธิการบตี

ด้วยมหาวิทยาลัยมหาดลการบตี เป็นสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ ระดับอุดมศึกษา ได้เปิดการศึกษาในระดับ ปรชฎาตรี ปรชฎาโท และปรชฎาเอก โดยเฉพาะด้านศาสนาและปรชฎา มาเป็นเวลามากกว่า ๖๐ ปี

มหาวิทยาลัย ได้อนุมัติให้กองวิชาการ ดำเนินการโครงการจัดพิมพ์หนังสือทางวิชาการ แต่เนื่องจากหนังสือประเภทศาสนาและปรชฎา จำนวนน้อยมาก และหนังสือที่เป็นผลงานของพระเดชพระคุณล้วนเป็นที่น่าสนใจยิ่ง ประกอบด้วยสารธรรมแก่นสาร และทรงคุณค่าอย่างยิ่งต่อการเรียนรู้พระพุทธศาสนา อีกทั้งเป็นที่กล่าวขานและอ้างอิงของนักปราชญ์ราชบัณฑิตอยู่เสมอ

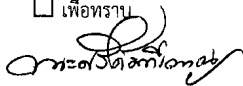
ในเบื้องต้นนี้ กองวิชาการ มีความประสงค์จะขอจัดพิมพ์หนังสือ จำนวน ๒ เล่ม คือ (๑) ปรชฎากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก ขนาด ๑๖ หน้ายก ๔๑๒ หน้า (๒) หนังสือคัมภีร์วิมุตติมรรค ขนาด ๘ หน้ายก ๔๒๗ หน้า ซึ่งเป็นผลงานที่พระเดชได้เป็นประธานแปล พร้อมคณะ สำหรับหนังสือทั้ง ๒ เล่มนี้ หากมหาวิทยาลัยได้รับลิขสิทธิ์ในการจัดพิมพ์เผยแพร่เพื่อแจกเป็นธรรมทานและจัดจำหน่าย ก็คงอำนวยความสะดวกประโยชน์ด้านการศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและปรชฎา แก่ภิกษุสามเณร ครูบาอาจารย์ นิสิตนักศึกษาและมหาวิทยาลัย สืบไป

ดังนั้น จึงขอดันฉบับและอนุญาตจัดพิมพ์เผยแพร่และจัดจำหน่ายหนังสือทั้ง ๒ เล่ม คือ (๑) ปรชฎากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก (๒) หนังสือคัมภีร์วิมุตติมรรค ตลอดไป

เรียน อธิการซึ่งตราเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาอนุญาต

เพื่อพิจารณาอนุมัติ

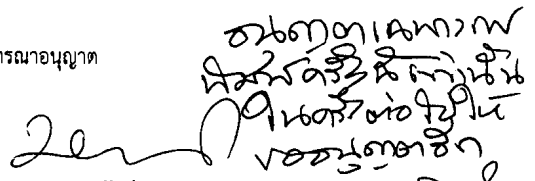

เพื่อทราบ

(พระศรีคัมภีร์ญาณม)

รองอธิการบตีฝ่ายวิชาการ

๒๐ / ๑๐ / ๕๗

(พระมหาสุทัศน์ ดิสสรวาทิ)
รักษาการผู้อำนวยการกองวิชาการ

(พระพรหมบัณฑิต)
อธิการบตี

บทนำภาคภาษาไทย

หนังสือวิมุตติมรรคเป็นวรรณคดีบาลีประเภทปกรณ์วิเสสที่อธิบายไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นวิมุตติมรรค (ทางแห่งความหลุดพ้น) หนังสือนี้เป็นคู่มือสำหรับศึกษาและปฏิบัติธรรม ซึ่งต่างก่อนหนังสือที่มีชื่อคล้ายกัน คือคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสาจารย์

พระเถระผู้รจนาวิมุตติมรรค มีชื่อว่าพระอุปติสสเถระ ประวัติความเป็นมาของท่านไม่มีหลักฐานยืนยันชัดเจน ศาสตราจารย์นาโถ สันนิษฐานว่าผู้รจนาวิมุตติมรรค คือพระอรหันต์อุปติสสะ ชาวลังกา ผู้ชำนาญพระวินัยและมีชื่อปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปริวารของพระวินัยปิฎก^๑ ท่านมีผลงานแพร่หลายในรัชกาลของพระเจ้าวสุทวาราชย์ในลังกา ระหว่าง พ.ศ.๖๐๙-๖๕๓

ท่านภิกษุญาณโมลี ได้กล่าวไว้ในบทนำแห่งหนังสือวิสุทธิมรรค ที่ท่านแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า ยังไม่มีหลักฐานเพียงพอที่จะสนับสนุนมติที่ว่า พระอุปติสสเถระผู้รจนาคัมภีร์วิมุตติมรรค เป็นรูปเดียวกับพระอรหันต์อุปติสสะผู้ชำนาญพระวินัย แต่มีเหตุผลน่าเชื่อถือที่ว่า วิมุตติมรรค ต่างก่อนวิสุทธิมรรคและน่าจะแต่งขึ้นในประเทศอินเดีย^๒ ศาสตราจารย์พาปัท กล่าวไว้คล้ายกันว่า พระอุปติสสเถระเป็นชาวอินเดีย และรจนาวิมุตติมรรคในประเทศอินเดีย^๓

อย่างไรก็ตาม ขณะนี้ยังไม่มีเอกสารหลักฐานเพียงพอที่จะตัดสินให้เป็นอย่างใดว่า พระเถระผู้รจนาวิมุตติมรรคเป็นชาวลังกาหรือชาวอินเดีย ข้อที่นักปราชญ์ทั้งหลายเห็นพ้องต้องกัน ก็คือว่า พระอุปติสสเถระได้รจนาวิมุตติมรรคก่อน ที่พระพุทธโฆสาจารย์จะได้รจนาวินัยปิฎก และพระพุทธโฆสาจารย์ได้ศึกษาวิมุตติมรรคก่อนจะรจนาวินัยปิฎก

(๕)

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้พระพุทธโฆสจารย์จะได้อ้างทัศนะของผู้แต่งวิมุตติมรรคหลายครั้ง แต่ก็ไม่เคยกล่าวถึงหนังสือนี้โดยตรงในวิสุทธิมรรค ท่านเพียงแต่อ้างว่าเป็นมติของอาจารย์บางพวก เช่นเมื่อบรรยายเรื่องต้นเหตุแห่งจริยา พระพุทธโฆสจารย์กล่าวว่า “อาจารย์บางพวก กล่าวว่า จริยา ๓ ข้างต้นนั้น มีอาจิณกรรมในภพก่อนเป็นต้นเหตุ และมีธาตุและโทษเป็นต้นเหตุ (ตตร ปุริมา ตาว ติสโส จริยา ปุพพาจิณณนิทานา ธาตุโทษานิทานา จาติ เอกจเจ วทนติ)”^๕

พระธรรมปาละผู้รจนาปรมัตถมัชฌิมา วิสุทธิมคคมหาฎีกา อธิบายคำว่า อาจารย์บางพวก ที่พระพุทธโฆสจารย์อ้างถึงข้างต้นนั้น ได้แก่ พระอุปติสสเถระ ผู้เสนอทัศนะเช่นนี้ได้ในคัมภีร์วิมุตติมรรค (เอกจเจติ อุปติสสเถโร สนธายาท. เตน ทิ วิมุตติมคเค ตถา วุตติ)”^๕

พระพุทธโฆสจารย์กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคตอนหนึ่งว่า โดยทั่วไปมีจริยา ๖ ประการ แต่อาจารย์บางพวก กล่าวว่า มีจริยา ๑๔ ประการ (เกจ ปน ราคาทีนีสสคคสนนิปาตวิเสน อปราปี จตสโส ตถา สทฐาทินนติ อิมาทิ อฎฐททิ สทฐิจุฑุทส อิจฉนติ)”^๖ ผู้อ่านจริยาปริจเฉท หน้า ๕๕ ของวิมุตติมรรคนี้จะพบว่า พระอุปติสสเถระ กล่าวถึงจริยา ๑๔ ประการ ไว้ค่อนข้างละเอียดชัดเจน ดังนั้น คำว่า อาจารย์บางพวกที่พระพุทธโฆสจารย์ หมายถึง ก็คือ พระอุปติสสเถระผู้รจนาวิมุตติมรรค

หากจะตั้งปัญหาถามว่า เหตุใดในการแต่งวิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสจารย์จึงไม่เอ่ยถึงหนังสือวิมุตติมรรคเลย ? เหตุผลที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุดก็คือว่า พระพุทธโฆสจารย์แต่งวิสุทธิมรรค เพราะถูกพระเถระแห่งมหาวิหารทดสอบความรู้ก่อนที่จะอนุญาตให้แปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี ในเวลานั้นสำนักมหาวิหารนั้น เป็นคู่แข่งของสำนักอภัยคีรีวิหาร^๗ ซึ่งอธิบายธรรมบางข้อต่างกัน และมีหลักฐานบางประการแสดงว่า สำนักอภัยคีรีวิหารยอมรับมติบางประการที่ปรากฏ

(๖)

ในวิมุตติมรรค จนกระทั่งพระเถระแห่งมหาวิหารเข้าใจว่า วิมุตติมรรคเป็นคัมภีร์สำคัญของฝ่ายอภัยคีรีวิหาร ตัวอย่างประการหนึ่งในเรื่องนี้ ก็คือวิสุทธิมรรคถือว่า อุปาทายรูปมี ๒๔ ประการ ขณะที่วิมุตติมรรคถือว่า อุปาทายรูปมี ๒๖ ประการ เพราะวิมุตติมรรค เพิ่มชาติรูปและมิถรูปเข้า (ดูหน้า ๓๐๐) เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระพุทธโฆสจารย์กล่าวว่า ตามมติของอาจารย์บางพวกก็มีมิถรูป (เอกจจนันมเตน มิถรูป)^๘ และพระพุทธโฆสจารย์ได้ปฏิเสธมตินี้ พระธรรมปาละได้อธิบายเรื่องการปฏิเสธมิถรูปไว้ในวิสุทธิมัคคมหาฎีกา และให้ข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า คำว่า อาจารย์บางพวก หมายถึงพวกอภัยคีรีวิหาร (เอกจจนันติ อภัยคีรีวาสินี)^๙

เนื่องจากพระพุทธโฆสจารย์แต่งวิสุทธิมรรคในฐานะผู้เสนอผลงานทางวิชาการ เพื่อการยอมรับของพระเถระสำนักมหาวิหาร จึงเป็นไปได้ว่า ท่านจงใจหลีกเลี่ยงการอ้างอิงคัมภีร์วิมุตติมรรค ซึ่งถูกเข้าใจว่าเป็นคัมภีร์หลักของฝ่ายอภัยคีรีวิหาร ทั้งนี้ก็เพื่อความสบายใจของพระเถระสำนักมหาวิหารนั่นเอง ที่เป็นเช่นนั้น ไม่ได้หมายความว่า การอธิบายธรรมในวิมุตติมรรคจะแตกต่างจากการอธิบายธรรมของฝ่ายเถรวาท เพราะเมื่อว่าถึงการอธิบายธรรมโดยทั่วไปแล้ว วิมุตติมรรคได้เสนอทัศนะอันแตกต่างจากวิสุทธิมรรคในรายละเอียดปลีกย่อยไม่กี่ประเด็น ดังที่ภิกษุญาณโมลิกกล่าวไว้ว่า การที่วิมุตติมรรคมีทัศนะอันเป็นที่ยอมรับของฝ่ายอภัยคีรีวิหารนี้ ไม่ได้หมายความว่าวิมุตติมรรคมีความเกี่ยวข้องใกล้ชิดกับสำนักนี้ ทั้งวิมุตติมรรคและสำนักอภัยคีรีวิหารอาจจะอ้างอิงคัมภีร์จากที่มาเดียวกัน จึงมีทัศนะพ้องกันและทัศนะที่วิมุตติมรรคยอมรับก็ไม่ใช่ประเด็นสำคัญถึงขนาดทำให้แตกแยกนิกายออกไปจากเถรวาท คัมภีร์วิมุตติมรรคไม่ได้เสนอแนวคำสอนที่เป็นของมหายานแต่อย่างใด การตีความธรรมของคัมภีร์นี้ยังคงอยู่ในกรอบของหินยานหรือเถรวาทนั่นเอง^{๑๐}

(๗)

ผู้ศึกษาคัมภีร์วิมุตติมรรคจะพบว่า การอธิบายธรรมในวิมุตติมรรคยังคงเป็นแบบเถรวาทที่อาศัยแหล่งอ้างอิงจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา เชิงอรรถ ที่นำมาอ้างอิงท้ายเล่มนี้ เป็นเอกสารหลักฐานที่ยืนยันว่าผู้รจนาวิมุตติมรรค ได้ประมวลความรู้จากพระไตรปิฎกอรรถกถาและคัมภีร์บาลีอื่นๆ มาอธิบายไตรสิกขาอย่างเป็นระบบด้วยวิธีการเขียนแบบถามตอบที่สั้นกระชับ ตรงประเด็น นับว่าเป็นวิธีการประพันธ์ที่ต่างจากวิสุทธิมรรคอย่างเห็นได้ชัด การที่คัมภีร์วิมุตติมรรคและวิสุทธิมรรคจะอธิบายเรื่องไตรสิกขาเหมือนกัน มิได้หมายความว่า คัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งจะสำคัญหรือไม่จำเป็น การศึกษาคัมภีร์ทั้งสอง จะเสริมซึ่งกันและกัน กล่าวคือ วิมุตติมรรค จะช่วยให้ผู้อ่านจับประเด็นหลักและได้ความคิดรวบยอดเกี่ยวกับข้อธรรมนั้นๆ อย่างรวดเร็ว ในขณะที่วิสุทธิมรรคจะให้คำอธิบายข้อธรรมอย่างละเอียด พร้อมทั้งเสนอกรณีตัวอย่างประกอบเป็นบุคลาธิษฐาน

ต่อไปนี้เป็นประเด็นเปรียบเทียบบางประการระหว่างวิมุตติมรรคกับวิสุทธิมรรค

๑. วิมุตติมรรคอ้างพระบาลีต่อไปนี้เป็นบทตั้งสำหรับขยายความ

สีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ จ อนุตตรา

อนุพุทธา อิม ฌมมา โคตตเมน ยสสุสิลา

พระโคตมผู้มียศ ได้ตรัสรู้ธรรมเหล่านี้ คือ สีล สมาธิ ปัญญา

และวิมุตติอันยอดเยี่ยม^{๑๑}

วิสุทธิมรรค อ้างพระบาลีต่อไปนี้เป็นบทตั้ง

สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปลฺโณ จิตฺตํ ปญฺญญจ ภาวยํ

อาตปปี นิปโก ภิกขุ โส อิมํ วิชฺฐเย ชฺฌํ

ภิกษุผู้ฉลาด มีความเพียร มีปัญญาบริหารตน ดำรงอยู่ในศีล

อบรมจิตและปัญญา ถึงทางชัฏนี้ได้

(๘)

๒. วิมุตติมรรคแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๑๒ บท ส่วนวิสุทธิมรรคแบ่งออกเป็น ๒๓ บท แม้จำนวนบทจะมากน้อยกว่ากัน แต่คัมภีร์ทั้งสองก็อธิบายธรรมไปตามลำดับเหมือนกัน ดังจะเห็นได้จากการเปรียบเทียบของแต่ละบทต่อไปนี้

วิมุตติมรรคบทที่ ๑-๒ (นิทานกถา- ศีลปรีจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๑ (ปัญหาพยากรณ์วณณา ศีลนิตเทศ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๓ (อูตงคปรีจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๒ (อูตงคนิตเทศ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๔-๗ (สมาธิปรีจเฉท กัลยาณมิตรปรีจเฉท จริยาปรีจเฉท กัมมัญฐานารัมมณปรีจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๓ (กัมมัญฐานัคคณนิตเทศ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๘ (กัมมัญฐานปรีจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๔-๑๑ (ปฐวีกสิณนิตเทศ เสสกสิณนิตเทศ อสุภกัมมัญฐานนิตเทศ ฉอนุสสตินิตเทศ อนุสสติ-กัมมัญฐานนิตเทศ พรหมวิหารนิตเทศ อารูปนิตเทศ สมาธินิตเทศ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๙ (อภิญาปรีจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๑๒-๑๓ (อิทธิวิธินิตเทศ อภิญานิตเทศ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๑๐-๑๑ (ปัญญาปรีจเฉท อุบายปรีจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๑๔-๑๗ (ขันธนิตเทศ आयตนาตุนิตเทศ อินทริยสังจนิตเทศ ปัญญาภูมิ นิตเทศ)

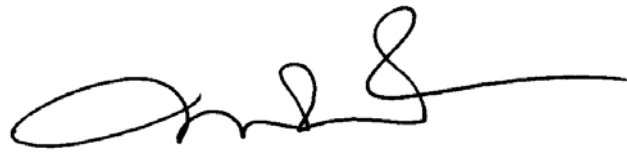
วิมุตติมรรคบทที่ ๑๒ (สังจญาณปรีจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๑๘-๒๓ (ทีปฏิวิสุทธินิตเทศ กังขาวิตรณวิสุทธินิตเทศ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิตเทศ ปฏิปทา-ญาณทัสสนวิสุทธินิตเทศ ญาณทัสสนวิสุทธินิตเทศ ปัญญาภาวนานิสังสนิตเทศ)

เป็นที่น่าเสียดายว่า วิมุตติมรรคฉบับภาษาบาลีได้สูญหายไป ยังเหลือแต่ต้นฉบับภาษาจีน ที่ท่านพระติปิฎกสังฆปาละแห่งพูนาน ได้แปลเป็นภาษาจีนไว้เมื่อศตวรรษที่ ๖ แห่งคริสต์ศักราช ต่อมา พระเอฮารา (N.R.M. Ehara) เจ้าอาวาสวัดนิกายนิจิเรนในญี่ปุ่น ร่วมกับพระโสมเถระ (V.E.P.Pulle) และพระเขมินทเถระ

(๙)

(G.S.Prelis) แปลจากภาษาจีนเป็นภาษาอังกฤษ ใช้ชื่อหนังสือว่า The Path of Freedom และพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔

ในการแปลวิมุตติมรรคฉบับภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทยครั้งนี้ คณะผู้แปลประสงค์จะรักษารสวรรณคดีบาลีอันเป็นภาษาเดิมที่พระอุปัชฌาย์เถระรจนาไว้ ดังนั้น การแปลจึงยังคงใช้ศัพท์ธรรมภาษาบาลีจำนวนมาก ทั้งนี้ก็ด้วยความหวังว่าสักวันหนึ่งอาจมีการแปลวิมุตติมรรคกลับสู่ภาษาบาลีดั้งเดิม และนั่นจะช่วยให้วิมุตติมรรคกลับมาแพร่หลายในโลกพระพุทธศาสนาอีกครั้งหนึ่ง เช่นเดียวกับคัมภีร์มิลินทปัญหาซึ่งแต่เดิมเป็นภาษาสันสกฤตและสูญหายไป ชาวพุทธทั่วโลกยังมีโอกาสศึกษามิลินทปัญหาทุกวันนี้ ก็โดยอาศัยฉบับภาษาบาลีที่มีผู้แปลถ่ายทอดมาจากฉบับภาษาสันสกฤตนั่นเอง

(พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร.)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
หนังสือขออนุญาต	(๓)
บทนำภาคภาษาไทย	(๔)
บทที่ ๑ นิทานกถา	๑
อุทเทศคาถา	๑
วิมุตติมรรคพรรณนา	๒
อานิสงส์ของการยอมรับมรรค	๓
ไตรสิกขา	๔
วิสุทธิ ๓	๕
ความสมบูรณ์แห่งมัชฌิมาปฏิปทา	๗
บทที่ ๒ ศีลปริจเฉท	๘
นิยามความหมายของศีล	๘
ลักษณะของศีล	๑๐
อานิสงส์ของศีล	๑๑
ศีลและวัตร	๑๒
ทูกะ (ศีล ๒ ประเภท) นัยที่ ๑	๑๔
ติกะ (ศีล ๓ ประเภท) นัยที่ ๑	๑๗
จตุกกะ (ศีล ๔ ประเภท) นัยที่ ๑	๒๑
อะไรทำให้ศีลบริสุทธิ์	๓๒
เหตุที่ทำให้บุคคลสำรวมในศีล	๓๓

(๑๑)

บทที่ ๓	รูดงคปริจเฉท	๓๕
	รูดงค ๑๓	๓๖
	อธิบายรูดงค ๑๓ โดยสังเขป	๓๖
	อธิบายรูดงค ๑๓ โดยพิสดาร	๓๗
	๑) ปังสุกุลิกังคะ	๓๗
	๒) เตจวีริกังคะ	๓๙
	๓) ปินทปาติกังคะ	๓๙
	๔) สप्तทานจาริกังคะ	๔๐
	๕) เอกาสนิกังคะ	๔๑
	๖) ปัตตปิณฑิกังคะ	๔๒
	๗) ขลุปัจฉิมกัตติกังคะ	๔๓
	๘) อารัญญิกังคะ	๔๔
	๙) รุกขมุลิกังคะ	๔๕
	๑๐) อัปโภกาสิกังคะ	๔๖
	๑๑) โสสานิกังคะ	๔๖
	๑๒) ยถาสันถติกังคะ	๔๗
	๑๓) เนสัชชิกังคะ	๔๘
	ปกิณณกถา	๕๐
บทที่ ๔	สมาธิปริจเฉท	๕๔
	ความหมายของสมาธิ	๕๔
	ลักษณะเป็นต้นของสมาธิ	๕๕
	อานิสงส์ที่เกิดจากสมาธิ	๕๖
	ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดสมาธิ	๕๗
	ธรรมที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนสมาธิ	๕๘

(๑๒)

ทูกะ (สมาธิ ๒ ประเภท)	๕๘
ติกะ (สมาธิ ๓ ประเภท)	๕๙
จตุกกะ (สมาธิ ๔ ประเภท)	๕๙
ปัญจกะ (สมาธิ ๕ ประเภท)	๖๓
ฌาน ๔ และ ฌาน ๕	๖๔
บทที่ ๕ กัลยาณมิตรปริจเฉท	๖๖
คุณสมบัติของกัลยาณมิตร	๖๖
การแสวงหากัลยาณมิตร	๖๘
หน้าที่ของผู้เริ่มศึกษา	๖๙
บทที่ ๖ จริยาปริจเฉท	๗๔
ประเภทของจริยา	๗๔
บุคคล ๑๔ ประเภท	๗๔
จริต ๑๔ ย่อลงเป็น ๗	๗๕
วิธีการฝึก	๗๖
จริยา ๗ ย่อลงเป็น ๓	๗๗
สาเหตุของจริยา	๗๗
ลักษณะ ๗ ประการของจริยา	๗๘
การครองจีวร บิณฑบาต นั่ง นอน หลับ และที่พัก	๘๒
ปกิณณกถา	๘๓
บทที่ ๗ กัมมัฏฐานารัมมณปริจเฉท	๘๕
วิธีการกำหนดคุณลักษณะ	๘๕

(๑๓)

บทที่ ๘	กัมมัฏฐานปริเฉท	๙๕
ตอนที่ ๑	กสิณ ๑๐	๙๕
	ปฐมกสิณ ปัจจุปัตถฐาน ลักษณะ, รส และ ปัทมฐาน	๙๕
	ประเภทของดิน	๙๗
	การสร้างมณฑลกสิณ	๙๘
	วิธีบำเพ็ญกัมมัฏฐานมีปฐมกสิณเป็นอารมณ์	๙๙
	อธิบายโทษของกามโดยข้อเปรียบเทียบ ๒๐ อย่าง	๙๙
	วิธีการปฏิบัติปฐมกสิณ	๑๐๑
	วิธีการ ๓ อย่างเพื่อให้ได้นิมิต	๑๐๒
	อุคคหนิมิต	๑๐๔
	ปฐภากนิมิต	๑๐๕
	การรักษา nimitt	๑๐๖
	อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ	๑๐๗
	การขยายกสิณ	๑๐๙
	วิธีการ ๑๐ อย่าง	๑๐๙
	ปฐมฌาน	๑๑๓
	วิตกและวิจารณ์	๑๑๗
	วิเวก	๑๑๙
	ปีติและสุข	๑๒๐
	นิ वर्ณ ๕	๑๒๓
	องค์ ๕	๑๒๕
	กัลยาณตา ๓	๑๒๘
	ลักษณะ ๑๐	๑๒๘
	อานิสงส์ ๒๕ ประการ	๑๒๙

(๑๔)

การเกิดใหม่ ๓ อย่าง	๑๓๑
ตอนที่ ๒ ว่าด้วยทุติยฌานเป็นต้น	๑๑๓
การเข้าทุติยฌาน	๑๓๔
ตติยฌาน	๑๓๙
จตุตถฌาน	๑๔๕
อากาสนัญญาตนะ	๑๔๙
วิญญาณัญญาตนฌาน	๑๕๓
อากิญจัญญาตนะ	๑๕๕
เนวสัณญานาสัณญายตนะ	๑๕๖
ปกิณณกกา	๑๕๘
อาโปกสิณ	๑๖๐
เตโชกสิณ	๑๖๑
วาโยกสิณ	๑๖๓
นీลกสิณ	๑๖๔
ปีตกสิณ	๑๖๕
โลหิตกสิณ	๑๖๖
โอทาทกสิณ	๑๖๗
อาโลกกสิณ	๑๖๙
ตอนที่ ๓	๑๗๑
ปริจฉินนากาสกสิณ	๑๗๑
วิญญาณกสิณ	๑๗๒
อสุภสัณญา ๑๐	๑๗๕
ปกิณณกกา	๑๘๕
พุทธานุสสติ	๑๘๗

(๑๕)

ฉัฏฐมานุสสติ	๑๙๗
สังฆมานุสสติ	๒๐๐
สีลมานุสสติ	๒๐๓
จาคานุสสติ	๒๐๔
เทวตานุสสติ	๒๐๕
ตอนที่ ๔	๒๐๗
อานาปานสติ	๒๐๗
อานิสงส์	๒๐๗
วิธีปฏิบัติ	๒๐๘
วิธีฝึกอานาปานสติ ๑๖ ประการ	๒๑๑
ไตรสิกขา	๒๑๒
สติปัฏฐาน ๔	๒๑๖
โพชฌงค์ ๗	๒๑๗
มรณสติ	๒๑๘
กายคตาสติ	๒๒๔
อาการ ๓๒ ของกาย	๒๒๕
การระลึกโดยวิธีการ ๑๓ อย่าง	๒๒๖
หมุ่นอนที่อาศัยอยู่ตามร่างกาย	๒๒๙
กระดูกของกาย	๒๓๒
อุปสมานุสสติ	๒๓๔
ปกิณณกกถา	๒๓๖
ตอนที่ ๕	๒๓๗
เมตตภาวนา	๒๓๗
โทษของโทษะ	๒๓๗

(๑๖)

อุบายวิธี ๑๒ อย่าง สำหรับกำจัดความโกรธ	๒๔๒
บารมี ๑๐	๒๔๖
อริษฐาน ๔	๒๔๘
กรุณาภาวนา	๒๔๙
มูทิตาภาวนา	๒๕๐
อุเบกขาภาวนา	๒๕๒
ปกิณณกถา	๒๕๔
จตุธาตววิภูฐาน	๒๕๗
อาการ ๒๐ แห่งการกำหนดปฐวีธาต	๒๕๘
ธาต ๔	๒๖๑
อาหาเรปฏิกูลสัญญา	๒๖๗
ที่อยู่ของอนาคาริก	๒๖๙
บทที่ ๙ อภิญญาปริจเฉท	๒๗๒
อิทธิวิธี ๗ ชนิด	๒๗๓
วิธีการเจริญอิทธิวิธี	๒๗๕
อริษฐานฤทธิ์	๒๗๘
วิฤพพนาฤทธิ์	๒๘๐
มโนมยิทธิ	๒๘๑
ทิพยโสด	๒๘๒
เจโตปริยญาณ	๒๘๔
ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ	๒๘๕
ทิพยจักขุ	๒๘๘

(๑๗)

บทที่ ๑๐ ปัญญาปริจเฉท

- นิยามความหมายแห่งปัญญา
- อานิสงส์ของปัญญา
- ทูกะ (ปัญญา ๒ ประเภท)
- ติกะ (ปัญญา ๓ ประเภท) นัยที่ ๑
- จตุกกะ (ปัญญา ๔ ประเภท) นัยที่ ๑

๒๙๑
๒๙๑
๒๙๒
๒๙๓
๒๙๔
๒๙๕

บทที่ ๑๑ ตอนที่ ๑ อุบายปริจเฉท

- รูปชั้นร์
- นิยามมหาภูตรูป ๔
- อุปาทนายรูป
- จักขุประสาท
- กายประสาท
- รูปโดยชาติ
- รูป ๔ ประเภท
- เวทนาชั้นร์
- สัญญาชั้นร์
- สังขารชั้นร์
- วิญญาณชั้นร์
- อายตนะภายในและภายนอก ๑๒
- ธาตุดูบาย
- การจำกัดของปัจจุปัญฐาน
- ปฏิจจสมุปบาทดูบาย
- อวิชา
- สาเหตุให้เกิดอวิชา

๒๙๙
๒๙๙
๒๙๙
๓๐๐
๓๐๐
๓๐๒
๓๐๗
๓๐๙
๓๑๐
๓๑๑
๓๑๑
๓๑๕
๓๒๐
๓๒๕
๓๒๖
๓๒๗
๓๒๘
๓๓๑

(๑๘)

ปฏิบัติสมุปบาทรู้ได้โดย ๗ วิธี	๓๓๔
กรรม กรรมนิमित คติ คตินิमित	๓๓๕
อาการ ๒๐ อย่าง	๓๓๖
ปฏิบัติสมุปบาท ๔	๓๓๘
ตอนที่ ๒ สัจจอุบาย	๓๔๐
อริยสัจ ๔	๓๔๐
ทุกข์	๓๔๐
อุปาทานชั้น ๕	๓๔๑
ทุกข์สมุทัยอริยสัจ	๓๔๒
ทุกข์นิโรธอริยสัจ	๓๔๓
ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ	๓๔๓
บทที่ ๑๒ ตอนที่ ๑ สัจจญาณปริจเฉท	๓๕๒
ชั้น ๓ ชาติ อายุตนะ	๓๕๒
ความแตกต่างระหว่างนามและรูป	๓๕๓
เหตุและปัจจัยของทุกข์	๓๕๔
กัขาวิตรณวิสุทธิ	๓๕๕
การรู้ปัญจุปาทานชั้น ๑๘๐ วิธี	๓๕๖
อุทัยพพญาณ	๓๕๘
ธรรม ๔	๓๖๔
ภังคญาณ	๓๖๖
การดับไป ๓ วิธี	๓๖๗
วิปัสสนูปกิเลส	๓๗๑

(๑๙)

ตอนที่ ๒ สัจจญาณ

ภยตูปัญฐานญาณ

๓๗๓

๓๗๓

มฤตจิตุกัมยตาญาณ

๓๗๓

อนุโลมญาณ

๓๗๔

โคตรญาณ

๓๗๕

สังโยชน์ ๓

๓๗๙

พระอรหันต์

๓๘๑

พระโสดาบัน ๓ จำพวก

๓๘๒

พระอนาคามี ๕ จำพวก

๓๘๓

ปกิณณกถา

๓๘๔

สมณะและวิปัสสนา

๓๘๔

วิโมกข์ ๓

๓๘๖

อภุศลจิตตูปบาท ๑๒

๓๙๔

อนิมิตตเจโตสมาธิ

๓๙๖

สัญญาเวทียิตนิโรธสมาบัติ

๓๙๗

คำย่อชื่อคัมภีร์

๔๐๒

เชิงอรรถ

เชิงอรรถบนหน้าภาคภาษาไทย

๔๐๗

เชิงอรรถบทที่ ๑

๔๐๘

เชิงอรรถบทที่ ๒

๔๐๙

เชิงอรรถบทที่ ๓

๔๑๔

เชิงอรรถบทที่ ๔

๔๑๕

เชิงอรรถบทที่ ๕

๔๑๘

(๒๐)

เชิงอรรถที่ ๖	๔๑๙
เชิงอรรถที่ ๗	๔๒๐
เชิงอรรถที่ ๘	๔๒๑
เชิงอรรถที่ ๙	๔๕๗
เชิงอรรถที่ ๑๐	๔๖๙
เชิงอรรถที่ ๑๑ ตอนที่ ๑	๔๗๔
เชิงอรรถที่ ๑๑ ตอนที่ ๒	๔๘๔
เชิงอรรถที่ ๑๒ ตอนที่ ๑	๔๙๕
เชิงอรรถที่ ๑๒ ตอนที่ ๒	๕๐๒

บทที่ ๑

นิทานกถา

ปณามพจน์

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสส

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นผู้เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง

อุทเทศคาถา

สีลํ สมาธิ ปญญา จ วิมุตติ จ อนุตฺตรา

อนุพุทฺธา อิม ธมฺมา โคตเมน ยสสลินา^๑

พระโคตมผู้มียศได้ตรัสรู้ธรรมเหล่านี้ คือ

ศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติอันยอดเยี่ยม

บุคคลผู้ปรารถนาจะพ้นจากทุกข์และอุปาทานทั้งปวง มีจิตอันประเสริฐที่สุด ปรารถนาจะขจัดเหตุแห่งชาติชราและมรณะ เสวยสุขและวิมุตติ เพื่อเข้าถึงความดับ คือพระนิพพาน ที่ยังไม่บรรลุนำหมู่ชนเหล่านี้ที่ยังอยู่อีกฝั่งหนึ่งให้ถึงความสมบูรณ์ ควรรู้ชำนาญในพระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรมนี้คือวิมุตติมรรค (ทางแห่งความหลุดพ้น)

บัดนี้ ข้าพเจ้าจักพรรณนาวิมุตติมรรคนี้ ขอจงตั้งใจสดับ

ถาม : อะไรคือศีล

ตอบ : คำว่า ศีล ได้แก่ ความสังวร

สมาธิ ได้แก่ ความที่จิตไม่ฟุ้งซ่าน

ปัญญา ได้แก่ ความรอบรู้

วิมุตติ ได้แก่ ความหลุดพ้นจากพันธนาการ

อันยอดเยี่ยม ได้แก่ ปราศจากอาสวะ

ตรัสรู้ ได้แก่ ตรัสรู้ด้วยปัญญา

ธรรมเหล่านี้ ได้แก่ ธรรมอันประเสริฐ ๔ ประการ

โคตม ได้แก่ พระโคตร

ผู้มียศ ได้แก่ ผู้มีโชค พระองค์ได้รับยศยิ่งใหญ่ไร้พรมแดนเพราะ

เหตุที่มีคุณธรรมอันประเสริฐคือศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ

วิมุตติมรรคพรรณนา

ถาม : วิมุตติมรรคหมายความว่าอะไร

ตอบ : วิมุตติหมายถึงวิมุตติ ๕ ประการ คือ วิกขัมภนวิมุตติ (หลุดพ้นด้วยการข่มไว้) ตทังควิมุตติ (หลุดพ้นด้วยองค์นั้น ๆ) สมุจเฉทวิมุตติ (หลุดพ้นด้วยการตัดขาด) ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ (หลุดพ้นด้วยความสงบ) และนิสสรณวิมุตติ (หลุดพ้นด้วยการสลัดออกไป)

ถาม : วิกขัมภนวิมุตติเป็นไฉน

ตอบ : วิกขัมภนวิมุตติ คือ การหลุดพ้นโดยการข่มกิเลสไว้ด้วยสมาธิในปฐมฌาน นี้เรียกว่า วิกขัมภนวิมุตติ

ตทังควิมุตติ คือ การหลุดพ้นจากทิวฏฐิบางประการด้วยการปฏิบัตินิพเพธ-
ภาคิยสมาธิ (สมาธิส่วนชำแรกกิเลส) นี้เรียกว่า ตทังควิมุตติ

สมุจเฉทวิมุตติ คือ การทำลายสังโยชน์ได้ด้วยการปฏิบัติโลกุตตรมรรค
นี้เรียกว่า สมุจเฉทวิมุตติ

ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ (พึงเข้าใจว่า) เป็นเหมือนความสุขใจของบุคคลผู้ได้รับผล
ของการปฏิบัติ นี้เรียกว่าปฏิปัสสัทธิวิมุตติ

นิสสรณวิมุตติ คือ การหลุดพ้นด้วยการดับโดยไม่มีเบญจขันธ์เหลือ นี้เรียกว่า นิสสรณวิมุตติ

วิมุตติมรรคนี้เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น ทางปฏิบัติที่ประเสริฐสายนี้เรียกว่า วิมุตติมรรค ประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา

บัดนี้ ข้าพเจ้าจักแสดงวิมุตติมรรคนั้น

ถาม : เพราะเหตุใดจึงได้สอนวิมุตติมรรค

ตอบ : มีคนดีที่เหมือนคนตาบอดผู้เที่ยวไปในโลกกว้างโดยปราศจากผู้นำทาง ทั้ง ๆ ที่เขาปรารถนาความหลุดพ้น แต่เขาไม่เคยได้ยินการสอนเรื่องความหลุดพ้น เพราะเขาไม่ได้รับรู้เรื่องความหลุดพ้น และเพราะรับรู้มาผิด ๆ เพราะเหตุนี้ เขาถูกรอบงำ ห่อหุ้มมากไปด้วยความทุกข์ เขาจึงไม่ได้รับความหลุดพ้น แม้เขาปรารถนาจะได้รับความหลุดพ้น แต่เขายังไม่มีหนทางสู่ความหลุดพ้น หนทางเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการบรรลุความหลุดพ้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ยังมีสัตว์โลกที่มีธุลี คือกิเลสเพียงเล็กน้อยในปัญญาจักขุ พวกเขาจะเสื่อมไปเพราะไม่ได้ฟังธรรม”^๒ พระพุทธเจ้ายังตรัสอีกว่า “ภิกษุทั้งหลาย มีปัจจัยสองประการที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ ปัจจัย ๒ ประการเป็นไฉน คือ ปรโตโฆสะ (ฟังจากผู้อื่น) และโยนิโสมนสิการ (พิจารณาโดยแยกคาย)”^๓ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงแสดงวิมุตติมรรค

ข้าพเจ้าแสดงความหลุดพ้นแก่บุคคลผู้ไม่ยอมรับความหลุดพ้น เพื่อสร้างความรู้สึกล่อลวงใจให้เขา ข้อนี้เปรียบเหมือนคนที่จะเดินทางไกลได้คนนำทางที่ดี

อานิสงส์ของการยอมรับมรรค

ถ้าบุคคลยอมรับวิมุตติมรรคนั้น เขาย่อมจะบำเพ็ญขันธ์ ๓ ให้บริบูรณ์ ขันธ์ ๓ คืออะไรบ้าง คือ ศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์

ศีลขันธ์คืออะไร คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ เป็นต้น หรือคือกองแห่งศีลชนิดต่าง ๆ

สมาธิขั้นหือคืออะไร คือสั้มาวายามะ สั้มาสติ สั้มาสมาธิ เป็นต้น หรือคือ กองแห่งสมาธิชนิดตั้ต่าง ๆ

ปัญญาขั้นหือคืออะไร คือ สั้มาทิภูฏิ สั้มาสังกัปะะ เป็นต้น หรือคือกองแห่ง ปัญญาชนิดตั้ต่าง ๆ

ขั้นหือ ๓ ย่อมบริบูรณั้อย่างนี้

ไตรสิกขา

บุคคลผู้ยอมรั้วิมุตติมรรคควรขั้านาญในไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิต- สิกขา และอธิปัญญาสิกขา

(ตั้งที่่ท่านกล่าวไว้ว่า) ศีล ได้แกั้ อธิศีลสิกขา สมาธิ ได้แกั้ อธิจิตสิกขา ปัญญา ได้แกั้ อธิปัญญาสิกขา

และ (ตั้งที่่ท่านกล่าวไว้่อีกว่า) ศีลที่่เป็นศีลสิกขาก็มีและที่่เป็นอธิศีลสิกขาก็มี สมาธิที่่เป็นจิตสิกขาก็มี และที่่เป็นอธิจิตสิกขาก็มี ปัญญาที่่เป็นปัญญาสิกขาก็มี และ ที่่เป็นอธิปัญญาสิกขาก็มี

ถาม : ศีลสิกขาคืออะไร

ตอบ : นิจศีลสำหรับคนทั้ไปเรียกกั้ว่า ศีลสิกขา นิพเพธภาคิยศีล (ศีลขั้แรก กิเลส) เรียกกั้ว่า อธิศีลสิกขา

อีกอย่างหนึ่ง ศีลของบุุฎุชนเรียกกั้ว่า ศีลสิกขา ศีลของพระอริยะเรียกกั้ว่าอธิศีล สิกขา

ถาม : จิตสิกขาคืออะไร

ตอบ : คือสมาธิอันเป็นกามาวจร

ถาม : อธิจิตสิกขาคืออะไร

ตอบ : คือสมาธิอันเป็นรูปาวจรและอรูปะาวจร นี้เรียกกั้ว่าอธิจิตสิกขา

อีกอย่างหนึ่ง ปกติสมาธิของคนทั่วไปจัดเป็นจิตสิกขา นิพเพธภาคียสมาธิ และมัคคสมาธิ เรียกว่า อธิจิตสิกขา

ถาม : ปัญญาสิกขาคืออะไร

ตอบ : โลกียปัญญาเรียกว่า ปัญญาสิกขา

ญาณหยั่งรู้อริยสัจ ๔ โปธิปักขิยธรรมญาณและมรรคญาณ เหล่านี้ เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา

พระพุทธเจ้าทรงแสดงอภิสลสิกขาแก่คนระดับต่ำ แสดงอธิจิตสิกขา แก่คนระดับกลาง และแสดงอธิปัญญาสิกขาแก่คนระดับสูง

ความหมายของสิกขา

ถาม : สิกขามีความหมายอย่างไร

ตอบ : การศึกษาเรื่องที่ควรศึกษา การศึกษาอันยอดเยี่ยม และการศึกษาเพื่อความเป็นพระอเสขะ (ผู้ไม่ต้องศึกษา) การได้รับการศึกษาทั้งสามประการนี้ เรียกว่า การยอมรับวิมุตติมรรค

วิสุทธิ ๓

เพราะอาศัยสิกขาสามเหล่านี้บุคคลบรรลุวิสุทธิ (๓ ประการ) คือศีลวิสุทธิ จิตวิสุทธิ และทิวฐีวิสุทธิ เพราะเหตุนี้ศีลจัดเป็นศีลวิสุทธิ สมาธิจัดเป็นจิตวิสุทธิ และปัญญาจัดเป็นทิวฐีวิสุทธิ

ศีลชำระความเศร้าหมองอันเกิดจากการล่วงละเมิดศีล (นี้เรียกว่า ศีลวิสุทธิ) สมาธิชำระความเศร้าหมองที่กลุ่มมัจจิต นี้เรียกว่าจิตวิสุทธิ ปัญญาชำระความเศร้าหมองที่เกิดจากอวิชชา นี้เรียกว่า ทิวฐีวิสุทธิ

อีกอย่างหนึ่ง ศีลขจัดวิตติกามกิเลส สมาธิขจัดปริยฎฐานกิเลส ปัญญาขจัดอนุสัยกิเลส^๔ โดยอาศัยวิสุทธิทั้ง ๓ นี้ บุคคลชื่อว่ายอมรับวิมุตติมรรค

ความดีงาม ๓ ระดับ

อีกนัยหนึ่ง บุคคลยอมรับวิมุตติมรรคเพราะเหตุแห่งกัลยาณะ (ความดีงาม) ๓ ประการ คือ อาทิกัลยาณะ (ความดีงามในเบื้องต้น) มัชฌกัลยาณะ (ความดีงามในท่ามกลาง) และปรีโยสานกัลยาณะ (ความดีงามในที่สุด)

ศีลเป็นความดีงามเบื้องต้น สมาธิเป็นความดีงามในท่ามกลาง ปัญญาเป็นความดีงามในที่สุด

เพราะเหตุใดศีลจึงจัดเป็นความดีงามในเบื้องต้น บุคคลผู้มีความเพียร (รักษาศีล) ย่อมไม่วิปปฏิสาร (เดือดร้อนใจ) เพราะไม่วิปปฏิสาร เขาจึงเกิดปราโมทย์ เพราะมีปราโมทย์เขาจึงเกิดปิติ เพราะมีปิติ เขาจึงเกิดกายปัสสัทธิ เพราะมีกายปัสสัทธิ เขาจึงมีสุข เพราะมีสุข จิตของเขาจึงเบาสบาย นี้เรียกว่าความดีงามในเบื้องต้น

สมาธิเป็นความดีงามในท่ามกลาง เพราะอาศัยสมาธิ บุคคลจึงรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ดังนั้น สมาธิจึงชื่อว่าความดีงามในท่ามกลาง

ปัญญาเป็นความดีงามในที่สุด นั่นคือเมื่อบุคคลได้รู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เขาย่อมเบื่อหน่าย เมื่อเบื่อหน่าย เขาย่อมคลายกำหนด เมื่อคลายกำหนด เขาย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว เขาย่อมมีญาณว่าหลุดพ้น^๕

เพราะเหตุนี้ บุคคลชื่อว่าบำเพ็ญมรรคที่มีความดีงาม ๓ ประการ

ความสุข ๓ ประการ

ภายหลังจากยอมรับวิมุตติมรรค บุคคลย่อมได้รับความสุข ๓ ประการคือ (๑) ความสุขเพราะไม่มีวิปปฏิสาร (๒) ความสุขจากความสงบ (๓) และความสุขของพระอรียะ บุคคลได้ความสุขเพราะอวิปปฏิสารด้วยศีล ได้ความสุขจากความสงบด้วยสมาธิ และได้ความสุขของพระอรียะด้วยปัญญา บุคคลย่อมได้รับความสุข ๓ ประการอย่างนี้

ความสมบูรณ์แห่งมัชฌิมาปฏิปทา

หลังจากยอมรับวิมุตติมรรค บุคคลย่อมบรรลุความสมบูรณ์แห่งมัชฌิมาปฏิปทา ไม่ข้องแวะที่สุดโต่งทั้งสองด้าน เพราะมีศีลเขาย่อมละกามสุขัลลิกานุโยค และได้ความปราโมทย์อันเกิดจากอวิปปฏิสาร เพราะมีสมาธิเขาย่อมละอัตตกิลมถานุโยค เมื่อจิตสงบ เขาได้ปิติและสุขมากยิ่งขึ้น เพราะมีปัญญาเขารู้แจ้งอริยสัจ ๔ ดำเนินตามมัชฌิมาปฏิปทา และเสวยสุขของพระอริยะที่พึงปรารถนา บุคคลนั้นชื่อว่าละที่สุดโต่งทั้งสองและบรรลุความสมบูรณ์แห่งมัชฌิมาปฏิปทา ด้วยประการฉะนี้

หลังจากยอมรับวิมุตติมรรค เพราะอาศัยศีลบุคคลจึงข้ามพ้นอบาย เพราะอาศัยสมาธิเขข้ามพ้นกามภพ เพราะอาศัยปัญญาเขข้ามพ้นภพทั้งปวง ถ้าบุคคลรักษาศีลให้บริบูรณ์ แต่บำเพ็ญสมาธิและปัญญาได้เล็กน้อย เขาจะเป็นพระโสดาบัน^๖ และพระสกทาคามี^๗ ถ้าเขาบำเพ็ญศีลและสมาธิให้บริบูรณ์ แต่เจริญปัญญาเพียงเล็กน้อย เขาจะเป็นพระอนาคามี^๘ ถ้าเขาบำเพ็ญทั้งศีลสมาธิและปัญญาให้บริบูรณ์ เขาจะบรรลุความหลุดพ้นสูงสุดของพระอรหันต์

บทที่ ๒

ศิลปะประเพณี

ถาม : ศิลปะคืออะไร

อะไรเป็นลักษณะ เป็นรส (กิจ) เป็นปัจจัยพื้นฐาน (อาการปรากฏ)
และเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ของศิลปะ

ศิลปะมีอันสงส์อย่างไร

ศิลปะมีความหมายว่าอะไร

อะไรคือความแตกต่างระหว่างศิลปะและวัตร

ศิลปะมีกี่ประเภท

อะไรทำให้ศิลปะเกิด

ศิลปะชั้นต้น ชั้นกลางและชั้นสูงเป็นไหน

มีธรรมอะไรบ้างเป็นอุปสรรคในการพัฒนาศิลปะ

เหตุของศิลปะมีเท่าไร

ศิลปะมีกี่หมวด

อะไรทำให้ศิลปะบริสุทธิ์

บุคคลสำรวมอยู่ในศิลปะเพราะเหตุเท่าไร

นิยามความหมายของศิลปะ

ตอบ : ศิลปะคืออะไร คือเจตนาศิลปะ เวมณีศิลปะ และอวิติกกมศิลปะ

เจตนาศิลปะคืออะไร คือการตั้งเจตนาว่า “เราจะไม่ทำความชั่ว
เพราะถ้าทำความชั่ว เราจะต้องได้รับวิบากที่เป็นทุกข์”

เววมณีศิลปะคืออะไร คือการละเว้นโอกาสแห่งการทำความชั่ว

อวติกกมศิลป์คืออะไร (ในกรณีนี้) ผู้รักษาศิลป์ไม่ละเมิดศิลป์ทั้งทางกายและทางวาจา

อีกนัยหนึ่ง คำว่า ‘เวรมณี’ หมายถึง การเว้นขาด กุศลธรรมทั้งปวงจัดเป็นศิลปะดังที่ท่านกล่าวไว้ในพระอภิธรรมว่า^๑

การละกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ (เป็นศิลปะ) ศิลปินสามารถขจัดความชั่ว จึงเป็นเจตนา ศิลป์ สวรรค์ศิลปะ เวรมณีศิลปะ การละพยาบาทด้วยอพยาบาท (คือเมตตา) ละถีนมิทระด้วยอาโลกัลยญา ละอุทัจจะและกุกกัจจะด้วยความไม่ฟังชาน (อวิกเขปะ) ละวิจิกิจฉาดด้วยธัมมวักขณ (ความปลงใจในธรรม) ละอวิชชาด้วยญาณ ละอรรถด้วยปราโมทย์

ละนิรวณ ๕ ด้วยปฐมฌาน ละวิตกวิจารณ์ด้วยหุติยฌาน ละปีติด้วยตติยฌาน ละสุขด้วยจตุตถฌาน ละรูปสัญญาปฏิขสัญญาและนันทสัญญาด้วยอากาสนัญญาตนสมาบัติ ละอากาสนัญญาตนสัญญาด้วยวิญญาณัญญาตนสมาบัติ ละวิญญาณัญญาตนสัญญาด้วยอาภิญญัญญาตนสมาบัติ ละอาภิญญัญญาตนสัญญาด้วยเนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติ

ละนิจสัญญาด้วยอนิจจานุปัสสนา ละสุขสัญญาด้วยทุกขานุปัสสนา ละอัตตสัญญาด้วยอนัตตานุปัสสนา ละสุกสัญญาด้วยอสุกานุปัสสนา ละนันทด้วยนิพพิทานุปัสสนา^๒ ละราคะด้วยวิราคานุปัสสนา ละสมุทัยด้วยนิโรธานุปัสสนา^๓ ละขณสัญญา (ความหมายรู้ว่าเป็นก้อน) ด้วยขยานุปัสสนา (ดูสังขารด้านดับ) ละอายุหนะ (ความประมวลเอาไว้) ด้วยยานุปัสสนา (ดูสังขารด้านเสื่อม) ละธวัสัญญา (ความหมายรู้ว่ายั่งยืน) ด้วยวิปริณามานุปัสสนา (ดูสังขารด้านแปรปรวน) ละนิมิตด้วยอนิมิตตานุปัสสนา ละภณิ (กิเลสอันเป็นที่ตั้ง) ด้วยอัปภนิตตานุปัสสนา ละภณิเวส (ความปักใจยึดมั่น) ด้วยสุญญตานุปัสสนา (ดูความว่าง) ละสาราทานาภินิเวส (ความปักใจยึดมั่นในสาระ) ด้วยอธิปัญญาธัมมวิปัสสนา ละสัมโมหาภินิเวส

(ความปักใจยึดมั่นด้วยอำนาจความงมงาย) ด้วยยถาภูตญาณทัสสนะ (การรู้เห็นตามความเป็นจริง) ละอาลัยภินิเวส (ความปักใจยึดมั่นด้วยอำนาจอาลัย) ด้วยอาทีนวานุปัสสนา (ดูโทษ) ละอัปปฏิสังขา (การไม่พิจารณา) ด้วยปฏิสังขานุปัสสนา ละสังโยคาภินิเวส (ความปักใจยึดมั่นด้วยอำนาจสังโยค) ด้วยวิวิฏฐานุปัสสนา

ละกิเลสอันมีที่ตั้งร่วมกันกับทิวฐิต์ด้วยโสดาปัตติมรรค ละกิเลสอย่างหยาบด้วยสกทาคามีมรรค ละกิเลสอย่างละเอียดด้วยอนาคามีมรรค ละกิเลสทั้งสิ้นด้วยอรหัตมรรค แต่ละอย่างดังพรรณนามานี้เรียกว่า อวิติกมศีล เจตนาศีล สังวรศีล และเวรมณีสศีล

เหล่านี้เรียกว่าศีล

ลักษณะของศีล

อะไรเป็นลักษณะของศีล คือการละความเสื่อมคุณค่าด้วยความมีคุณค่า ความด้อยคุณค่าคืออะไร คือการละเมตศีลซึ่งมี ๓ ประการ คือ การละเมตปาฏิโมกขสังวรศีล การละเมตปัจจยสันนิสสิตศีล และการละเมตอินทริยสังวรศีล

การละเมตปาฏิโมกขสังวรศีลคืออะไร คือความเสื่อมศรัทธาในพระตถาคต เนื่องจากอหิริกะ (ไม่ละอายใจ) และอนอตตปปะ (ไม่เกรงกลัวบาป)

การละเมตปัจจยสันนิสสิตศีลคืออะไร เมื่อชีวิตของบุคคลมุ่งปรนเปรอร่างกาย เขาสูญเสียความสันโดษ (ความพอใจในปัจจัยตามมีตามได้)

การละเมตอินทริยสังวรศีลคืออะไร คือการละเลยโยนิโสมนสิการ เพราะไม่สำรวมอินทริยทั้ง ๖

การละเมตศีลทั้ง ๓ อย่างนี้ สร้างความเสื่อมคุณค่า นี้เรียกว่าลักษณะของศีล

รส ปัจจุบันฐานและปทัฐานของศีล

อะไรเป็นรส (กิจ) ปัจจุบันฐาน (อาการปรากฏ) และปทัฐาน (เหตุใกล้) ของศีล ปิตีเป็นรส อวิปปฏิสาร (ความไม่เดือดร้อนใจ) เป็นปัจจุบันฐาน กุศลกรรมทางไตรทวารเป็นปทัฐาน อนึ่ง โสมนัสเป็นรส อวิปปฏิสารเป็นปัจจุบันฐาน และการสำรวมอินทรีย์ทั้งปวง เป็นปทัฐาน

อานิสงส์ของศีล

ศีลมีอานิสงส์อย่างไร ศีลมีอวิปปฏิสารเป็นอานิสงส์ สมดังพุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนท์ว่า “ศีลที่เป็นกุศลมีอวิปปฏิสารเป็นประโยชน์และเป็นอานิสงส์”^๔

อนึ่ง ศีลเรียกว่าปิตี ศีลเป็นวรรณะสูงสุด เป็นอริยทรัพย์ ศีลเป็นภูมิของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นการอาบน้ำโดยไม่ต้องมีน้ำ^๕ เป็นการอบด้วยเครื่องหอม^๖ เป็นเงาที่ติดตามตน เป็นเครื่องประดับศรัทธาที่คนต้องสวม เป็นวรรณะที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นการฝึกอันยอดเยี่ยม เป็นวิถีแห่งพรหมจรรย์ ถ้าบุคคลรักษาศีล เพราะเหตุที่มีศีลนั้นเขาจะเป็นผู้องอาจ นำเกียรติมาสู่มิตรสหาย และเป็นที่รักของคนดีทั้งหลาย ศีลเป็นอารมณ์อันประเสริฐ^๗ เป็นกฏคุมความประพฤติทั้งปวง เป็นที่ตั้งแห่งบุญ เป็นเนืองนาบุญของท่านบริจาค เป็นพื้นฐานเพาะปลูกความเป็นสหายของพระอริยะ

(ผู้มีศีล) จะเป็นผู้คงที่ในความดีทั้งปวง เขาจะเป็นผู้ทำอธิษฐานอันบริสุทธิ์ให้สำเร็จ เขาจะตายอย่างมีสติ^๘ เมื่อได้รับวิภังขณวิมุตติ เขาจะประสบความสุข อานิสงส์ของศีล มีมากมายอย่างนี้

ความหมายของศีล

ศีลความหมายว่าอะไร ศีลหมายถึงเย็น ตีเลิศ การกระทำ ปกติและสภาพปกติตามธรรมชาติของทุกข์และสุข อนึ่ง ศีลหมายถึงศรัทธา ความเย็นและสันติ^๙

ถาม : เพราะเหตุไร จึงกล่าวว่าศีลเป็นศีรชะ

ตอบ : ถ้าบุคคลไม่มีศีรชะเขาก็ไม่สามารถปัดธุลีคือกิเลสออกไปจากอินทรีย์ของเขาได้ เมื่อเป็นดั่งนั้น เขาก็เหมือนคนตาย เพราะฉะนั้นศีลของภิกษุก็คือศีรชะ เมื่อศีรชะ (ศีล) ขาด ภิกษุก็สูญเสียคุณค่าความดีทุกอย่าง นั่นเรียกว่าความตายในศาสนาของพระพุทธเจ้า นี่คือศีลหมายถึงศีรชะ

ถาม : เพราะเหตุไร จึงกล่าวว่าศีลเป็นความเย็น

ตอบ : ไม่จันทน์ที่มีความเย็นมากที่สุดช่วยทุเลาความร้อนของพิษไข้ในร่างกายลงได้ฉันใด ศีลก็ฉันนั้น คือช่วยทุเลาไข้ใจที่เกิดจากความสะดุ้งกลัวหลังจากศีลขาด และก่อให้เกิดปราโมทย์ นี่คือศีลหมายถึงความเย็น

ถาม : เพราะเหตุไร จึงกล่าวว่าศีลหมายถึงสันติ

ตอบ : ถ้าบุคคลมีศีล เขาจะเป็นผู้มีความประพฤติสงบเรียบร้อย เขาไม่สร้างความหวาดกลัวให้เกิดขึ้น นี่คือศีลหมายถึงสันติ

ศีลและวัตร

อะไรคือความแตกต่างระหว่างศีลและวัตร

ข้อปฏิบัติ ความเพียร การอธิษฐาน ชุตงค์ เหล่านี้จัดเป็นวัตร ไม่ใช่ศีล ศีลก็เรียกว่าวัตรเหมือนกัน ศีลเรียกว่าความมีคุณค่า เวหนาก็เรียกว่าวัตรเช่นเดียวกัน

ศีล ๓ ประเภท

ศีลมีกี่ประเภท

ศีลมี ๓ ประเภท คือ กุศลศีล อกุศลศีล และอัปยากตศีล^{๑๐}

กุศลศีล คืออะไร

คือกุศลกรรมทางกายวาจา และสัมมาอาชีวะเพราะปราศจากวิบัติ จึงเกิดวิบากที่ดีตามมา

อภุศลศิลป์ คืออะไร

คืออภุศลกรรมทางกายทางวาจา และมีจิตอาชิวะ เพราะมีวิบัติจึงไม่เกิด
วิบากที่ดีตามมา

อัปยาคตศิลป์ คืออะไร

คือกายกรรมและวจีกรรมที่ปราศจากอาสวะ และอาชิวะอันไร้ที่ติที่ไม่มีทั้ง
วิบัติและวิบากที่ดี

อะไรทำให้ศีลเกิด

อะไรทำให้ศีลเกิด

ศีลที่เกิดในกุศลจิตเป็นกุศลศีล ศีลที่เกิดในอกุศลจิตเป็นอกุศลศีล ศีลที่เกิด
ในอัปยาคตจิตเป็นอัปยาคตศีล

ขั้นของศีล

อะไรเป็นขั้นต้น ขั้นกลาง และขั้นสูงของศีล

การรักษาศีลเป็นขั้นต้น การไม่ล่วงละเมิดเป็นขั้นกลางและปรมาโมทย์เป็นขั้น
สูงของศีล

อุปสรรคและเหตุของศีล

อุปสรรคและเหตุของศีลมีเท่าไร

ธรรม ๓๔ ประการเป็นอุปสรรค และธรรม ๓๔ ประการเป็นเหตุของศีล ดังนี้

โกรธ พยาบาท หลอกหลวง ปฏิฆะ โสภ ริษยา มารยา सा โสภ อรติ วิวาท มานะ
อหังการ อติมานะ ปมาทะ เกียจคร้าน ราคะ ไม่สันโดษ ไม่คบบัณฑิต ไม่มีสติ สามหา
วคคนพาล มิจฉาญาณ มิจฉาทิฎฐิ ไม่มีขันติ ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตปปะ ไม่รู้
จักประมาณในโภชนะ ต่ำทราวม มั่วสุมกับสตรี ไม่เคารพครูอาจารย์ ไม่สำรวมอินทรี

ไม่ปฏิบัติสมาธิในยามตื่นและยามสุตท้าย ไม่สาธยายธรรมในยามตื่นและยามสุตท้าย
 ธรรม ๓๔ ประการเหล่านี้เป็นอุปสรรค ของศีล บุคคลที่ถูกธรรมข้อใดข้อหนึ่ง
 ชัดขวางย่อมไม่อาจทำศีลให้บริบูรณ์ ถ้าศีลของเขาไม่บริบูรณ์ เขาต้องเสื่อมลงแน่นอน
 ธรรม ๓๔ ประการอันเป็นปฏิปักษ์ต่ออุปสรรคเหล่านี้จัดเป็นเหตุของศีล

ทุกะ (ศีล ๒ ประเภท) นัยที่ ๑

ศีลมีทั้งหมด

ทุกะ (หมวดที่มี ๒ อย่าง) ติกะ (หมวดที่มี ๓ อย่าง) และจตุทุกะ (หมวดที่มี
 ๔ อย่าง)

อะไรคือ ทุกะ

คือ จาริตศีล (การทำตามสิกขาบทที่ทรงบัญญัติ) และวาริตศีล (การไม่ทำ
 ข้อที่ทรงห้าม)

พุทธบัญญัติว่าสิ่งใดควรกระทำทางกายและวาจาเป็นจาริตศีล สิ่งใดไม่ควร
 กระทำทางกายและวาจาเป็นวาริตศีล บุคคลรักษาจาริตศีลได้ด้วยศรัทธาที่ประกอบ
 ด้วยความเพียร รักษาวาริตศีลไว้ได้ด้วยศรัทธาที่ประกอบด้วยสติ

ทุกะนัยที่ ๒

ศีล ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่ง คือ ปหานศีลและสมาทานศีล^{๑๑}

ปหานศีลคืออะไร คือการละสิ่งที่ไม่เป็นศีล

สมาทานศีลคืออะไร คือการสมาทานรักษาศีล

เปรียบเทียบแสงสว่างขับไล่ความมืดฉันใด บุรุษผู้ละสิ่งที่ไม่เป็นศีลย่อมพ้น
 จากทุกดิฉันนั้น เพราะสมาทานรักษาศีล เขาสามารถเข้าสู่วิถีสว่างแห่งบุญ เพราะละสิ่ง
 ที่ไม่เป็นศีล เขาย่อมประสบความสำเร็จสมปรารถนา

ทฤษฎีที่ ๓

ศิลปะ ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ โลภียศิลป์และโลกุตตรศิลป์
อะไรเป็นโลกุตตรศิลป์

ศิลปะที่รักษาได้สมบูรณ์พร้อมด้วยผลแห่งอริยมรรคเป็นโลกุตตรศิลป์ ศิลปะที่เหลือ
เป็นโลภียศิลป์ การปฏิบัติโลภียศิลป์ทำให้ได้ภพอันวิเศษ ส่วนการปฏิบัติโลกุตตรศิลป์ทำให้
ได้การหลุดพ้นจากภพ

ทฤษฎีที่ ๔

ศิลปะ ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ปมาณศิลป์ (ศิลปะที่ประมาณได้) และ
อัปมาณศิลป์ (ศิลปะที่ประมาณไม่ได้) ศิลปะที่ไม่ครบถ้วนบริบูรณ์เรียกว่าปมาณศิลป์ ศิลปะที่
ครบถ้วนบริบูรณ์เรียกว่า อัปมาณศิลป์ (นี้ว่า) ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้

ทฤษฎีที่ ๕

ศิลปะ ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่ง คือปริยัตศิลป์ (ศิลปะที่ดีที่สุด) และอปริยัตศิลป์
(ศิลปะที่ไม่ดีที่สุด)^{๑๒}

ปริยัตศิลป์ คืออะไร

ถ้าบุคคลสมาทานศีล แต่ล่วงละเมิดเพราะเห็นแก่ประโยชน์ในทางโลก
เกียรติยศชื่อเสียง ญาติสนิทมิตรสหาย อวัยวะร่างกาย และชีวิต เมื่อเป็นดังนั้น
เขาก็ทำให้สิ่งเหล่านั้นเป็นที่สุดแห่งศีล

อปริยัตศิลป์ คืออะไร

ภิกษุสมาทานศีลเพื่อที่จะรักษาไว้โดยชอบและไม่เคยแม้แต่จะคิดล่วง
ละเมิดศีล เพราะเห็นแก่ประโยชน์ในทางโลก เกียรติยศชื่อเสียง ญาติสนิท มิตรสหาย
อวัยวะร่างกาย และชีวิต เมื่อเป็นดังนี้ เขาจะละเมิดศีลได้อย่างไร นี้เรียกว่า
อปริยัตศิลป์

ทุกะนัยที่ ๖

ศีล ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ นิสสิตศีล (ศีลที่มีสิ่งอาศัย) และ อนิสสิตศีล (ศีลที่ไม่มีสิ่งอาศัย)

ศีลที่เกี่ยวข้องกับภพอาศัยค้นหา ศีลที่เกี่ยวข้องกับสัสฬพตปรามาสอาศัย ทิฎฐิ ศีลที่เกี่ยวข้องกับการยกตนข่มท่าน และติเตียนผู้อื่นอาศัยมานะ เหล่านี้เป็นนิสสิตศีล ส่วนศีลที่มุ่งเพื่อวิมุตติเป็นอนิสสิตศีล นิสสิตศีลไม่ใช่ศีลสำหรับบัณฑิต ส่วนอนิสสิตศีลเป็นศีลสำหรับบัณฑิต

ทุกะนัยที่ ๗

ศีล ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ อาทิพรหมจริยศีล (ศีลเบื้องต้นของพรหมจรรย์) และอภิสมจาริกศีล (ศีลที่ส่งเสริมการปฏิบัติ)

อาทิพรหมจริยศีล คืออะไร ศีลที่ประกอบด้วยสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เป็นอาทิพรหมจริยศีล ศีลสิกขาที่เหลือเป็นอภิสมจาริกศีล

ทุกะนัยที่ ๘

ศีล ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ศีลที่เกี่ยวกับจิตและศีลที่ไม่เกี่ยวกับจิต ศีลที่เกี่ยวกับจิต คืออะไร คืออาทิพรหมจริยศีล (ศีลเบื้องต้นของพรหมจรรย์) ศีลที่ไม่เกี่ยวกับจิตคืออะไร คืออภิสมจาริกศีล (ศีลที่ส่งเสริมการปฏิบัติ)

ในการรักษาอาทิพรหมจริยศีล พระสาวกสามารถปฏิบัติเคร่งครัดจริงจัง ในส่วนอภิสมจาริกศีลบุคคลยังทำผิดได้ เพราะพระพุทเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติ (อภิสมจาริกศีล) ไว้ ศีลนี้จึงอาจเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุธรรม (เพราะฉะนั้นบุคคลจึงทำผิดได้)

ทฤษฎีที่ ๙

ศิลปะ ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่ง คือ ศิลปะที่ไม่อาจล่วงละเมิด และศิลปะที่ปราศจากต่างพร้อย

ศิลปะที่ไม่อาจล่วงละเมิด คืออะไร คือศิลปะของพระสาวก

ศิลปะที่ปราศจากต่างพร้อยคืออะไร คือศิลปะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้า

ทฤษฎีที่ ๑๐

ศิลปะ ๒ อย่างยังมีอีกหมวดหนึ่ง คือ กาลปริยัตศิลปะ (ศิลปะที่มีเวลาจำกัด) และ อาปानโกฏิกศิลปะ (ศิลปะที่รักษาตลอดชีวิต)

ศิลปะที่รักษาชั่วเวลาสั้นและไม่เกี่ยวกับชีวิต เรียกว่า กาลปริยัตศิลปะ ส่วน ศิลปะที่บุคคลรักษาตั้งแต่เข้าหาครูอาจารย์และสมาทานศิลปะจนกระทั่งสิ้นชีวิต เรียกว่า อาปานโกฏิกศิลปะ กาลปริยัตศิลปะ มีกำหนดช่วงเวลาให้ผล ส่วนอาปานโกฏิกศิลปะไม่มีกำหนดช่วงเวลาให้ผล

ติกะ (ศิลปะ ๓ ประเภท) นัยที่ ๑

หมวดศิลปะ ๓ อย่างคืออะไร ศิลปะที่ข่มกิเลสได้ และไม่มีการละเมิด (สมาทานวิริตี) ศิลปะที่ยังมีกิเลสกลุ่มรวมแต่ก็ไม่มีมีการละเมิด (สัมปัตตวิริตี) และศิลปะที่กำจัดกิเลสได้และไม่มีการละเมิด (สมุจเฉตวิริตี)

ศิลปะที่ข่มกิเลสได้และไม่มีการละเมิดคืออะไร แม้ความรู้สึกที่เกิดกับผู้ปฏิบัติจะเป็นสิ่งที่ไม่เคยประสบมาก่อน และเป็นความรู้สึกที่ไม่เอื้อต่อการปฏิบัติ ถึงกระนั้นจิตของเขาก็ไม่คิดที่จะละเมิดศิลปะ นี้เรียกว่าศิลปะที่ข่มกิเลสได้ และไม่มีการละเมิด

ศีลที่ยังมีกิเลสกลุ่มรวม แต่ก็ไม่มีการละเมิดคืออะไร ทั้งที่เขามีสมาธิรู้สึกรู้สึก (ตามอำนาจกิเลส) เขาก็ไม่ละเมิดศีลไปตามความรู้สึกนั้น นี้เรียกว่าศีลที่ยังมีกิเลสกลุ่มรวมแต่ว่าไม่มีการละเมิด

ศีลที่กำจัดกิเลสได้และไม่มีการละเมิดคืออะไร อริยบุคคลกำจัดเหตุแห่งความชั่วทั้งหลายด้วยอริยมรรค นี้เรียกว่าศีลที่กำจัดกิเลสได้และไม่มีการละเมิด

ติกะณียที่ ๒

ศีล ๓ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ปราหมณ์ศีล (ศีลที่กิเลสจับ)^{๑๓} อปรามณ์ศีล (ศีลที่ไม่ถูกกิเลสจับ)^{๑๔} และปฏิปัสสัทธศีล (ศีลอันระงับแล้ว)

ปราหมณ์ศีล คืออะไร บุคคลยึดมั่นปรากฏการณ์ของสิ่งปรุงแต่งที่ตนเห็นเป็นครั้งแรก นี้เรียกว่าปราหมณ์ศีล

ศีลของปุถุชนซึ่งเป็นทางเข้าสู่มรรค นี้เรียกว่า อปรามณ์ศีล

ปฏิปัสสัทธศีล คืออะไร คือศีลของพระอรหันต์

ติกะณียที่ ๓

ศีล ๓ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ศีลโลกาธิปไตย ศีลอัตตาทิปไตย ศีลธรรมาธิปไตย^{๑๕}

ศีลโลกาธิปไตย คืออะไร บุคคลกลัวภัยจึงงดเว้นการทำความชั่วโดยคล้อยตามมติของชาวโลก นี้เรียกว่าศีลโลกาธิปไตย

ศีลอัตตาทิปไตย คืออะไร บุคคลกลัวภัยจึงงดเว้นการทำความชั่วเพื่อปกป้องชีวิตของตน นี้เรียกว่าศีลอัตตาทิปไตย

ศีลธรรมาธิปไตย คืออะไร บุคคลเคารพธรรมจึงงดเว้นอกุศลกรรมเพราะยึดศีลธรรมเป็นหลัก นี้เรียกว่าศีลธรรมาธิปไตย

ติกระณฑ์ที่ ๔

ศีล ๓ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ศีลที่สัมพันธ์กับความปรารถนารุนแรง ศีลที่สัมพันธ์กับความปรารถนาสิ่งที่ดี ศีลที่ไม่สัมพันธ์กับความปรารถนา

ศีลที่สัมพันธ์กับความปรารถนารุนแรงคืออะไร บุคคลสมาทานศีล ขณะทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน นี้เรียกว่าศีลที่สัมพันธ์กับความปรารถนารุนแรง

ศีลที่สัมพันธ์กับความปรารถนาสิ่งที่ดีคืออะไร บุคคลสมาทานศีลเพื่อให้ได้รับความสุขในชาตินี้และเพื่อวิมุตติสุขในชาติหน้า นี้เรียกว่าศีลที่สัมพันธ์กับความปรารถนาสิ่งที่ดี

ศีลที่ไม่สัมพันธ์กับความปรารถนาคืออะไร บุคคลสมาทานศีลไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ทั้งยังทำประโยชน์แก่ผู้อื่น นี้เรียกว่าศีลที่ไม่สัมพันธ์กับความปรารถนา

ติกระณฑ์ที่ ๕

ศีล ๓ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ วิสุทธศีล อวิสุทธศีล เวมติกศีล^{๑๖}

วิสุทธศีลคืออะไร วิสุทธศีลสำเร็จได้ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยการไม่ล่วงละเมิด และด้วยการทำคืน (เช่นปลงอาบัติ) หลังจากล่วงละเมิด นี้เรียกว่า วิสุทธศีล

อวิสุทธศีลสำเร็จได้ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ประการแรกเป็นการเจตนาล่วงละเมิด และประการที่สองเป็นการไม่ทำคืนหลังจากล่วงละเมิด นี้เรียกว่า อวิสุทธศีล

เวมติกศีล คืออะไร เวมติกศีลสำเร็จได้ด้วยเหตุ ๓ ประการคือ ความไม่ชัดเจนของวัตถุอาบัติและอชฌมาจาร นี้เรียกเวมติกศีล

ถ้าศีลของโยคีไม่บริสุทธิ์ เขาทำคืนแล้วก็จะมีความสุขเพราะศีลบริสุทธิ์ ถ้าเขามีความสงสัยก็ค้นให้พบข้อบกพร่องและจะได้รับความสงบ

ติกระณฑ์ที่ ๖

ศีล ๓ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่ง คือ เสขศีล อเสขศีล เนวเสขานา
เสขศีล^{๑๗}

เสขศีล คืออะไร คือศีลของพระเสขะ (ผู้ยังต้องศึกษา) ๗ จำพวก

อเสขศีล คืออะไร ศีลของพระอรหันต์

เนวเสขานาเสขศีล คืออะไร คือศีลของปุถุชน

ติกระณฑ์ที่ ๗

ศีล ๓ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่ง คือ ภยศีล ปริหาหศีล โมหศีล

ภยศีล คืออะไร บุคคลบางคนไม่ทำชั่วเพราะมีความกลัว นี้เรียกว่าภยศีล

ปริหาหศีล คืออะไร บุคคลบางคนนึกถึงมิตรสันทาที่แยกจากกันไปเกิดความ
กระวนกระวายใจ และด้วยเหตุนี้เขาจึงไม่ทำความชั่ว นี้เรียกว่าปริหาหศีล

โมหศีล คืออะไร บุคคลบางคนรักษาศีลเคร่งแบบโคหรือสุนัข นี้เรียกว่า
โมหศีล

ถ้าบุคคลบางคนรักษามุทศีลสมบูรณ์ เขาจะ (เกิด) เป็นโคหรือสุนัข ถ้ารักษา
ไม่สมบูรณ์ เขาจะตกนรก^{๑๘}

ติกระณฑ์ที่ ๘

ศีล ๓ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่ง คือ หีนศีล มัชฌิมศีล ปณีตศีล^{๑๙}

หีนศีล คืออะไร ผู้ที่ถูกราคะจัดครอบงำและมีตัณหาไม่น้อย นี้เรียกว่า หีนศีล

มัชฌิมศีล คืออะไร ผู้ที่ถูกราคะละเอียดครอบงำและมีตัณหาไม่น้อย นี้เรียกว่า
มัชฌิมศีล

ปณีตศีล คืออะไร บุคคลบางคนไม่ถูกราคะครอบงำและมีตัณหาไม่น้อย นี้เรียกว่า
ปณีตศีล

เพราะรักษาหินศิลาสมบูรณ์ เขาจะเกิดเป็นมนุษย์ เพราะรักษามัชฌิมศิลา
สมบูรณ์ เขาจะเกิดเป็นเทวดา เพราะรักษาปณีตศิลาสมบูรณ์ เขาจะเข้าถึงวิมุตติ

จตุกกะ (ศีล ๔ ประเภท) นัยที่ ๑

หมวดศีล ๔ ประการคือ หานภาคียศีล (ศีลตั้งอยู่ในฝ่ายแห่งความเสื่อม)
ฐิติภาคียศีล (ศีลตั้งอยู่ในฝ่ายทรงตัว) วิเสสภาคียศีล (ศีลตั้งอยู่ในฝ่ายวิเศษขึ้น)
นิพเพธภาคียศีล (ศีลตั้งอยู่ในฝ่ายชำแรกกิเลส)^{๒๐}

หानภาคียศีล คืออะไร บุคคลบางคนไม่ขจัดเครื่องปิดกั้นการบรรลุอุบายมรรค
ขาดความเพียร และเจตนาล่วงละเมิดศีลแล้วปกปิดไว้ นี้เรียกว่าหานภาคียศีล

ฐิติภาคียศีล คืออะไร บุคคลบางคนรักษาศีลและไม่เปลอสติ แต่เขา (พอใจ
แค่ศีล) ไม่เข้าใจให้เกิดนิพพิทา นี้เรียกว่าฐิติภาคียศีล

บุคคลบางคนรักษาศีลและเจริญสมาธิไม่เปลอสติ แต่เขา (พอใจแค่นั้น)
ไม่เข้าใจให้เกิดนิพพิทา นี้เรียกว่าวิเสสภาคียศีล

บุคคลบางคนรักษาศีลและเจริญสมาธิไม่เปลอสติ เขาเข้าใจให้เกิดนิพพิทา
นี้เรียกว่านิพเพธภาคียศีล

จตุกกะนัยที่ ๒

ศีล ๔ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ภิกขุศีล (ศีลของภิกษุ) ภิกขุณีศีล
(ศีลของภิกษุณี) อนุปสัมบันศีล (ศีลของอนุปสัมบัน) คหฬุศีล (ศีลของคฤหัสถ์)^{๒๑}

ภิกขุศีล คืออะไร คือปาฏิโมกขสังวร นี้คือภิกขุศีล

ภิกขุณีศีลคืออะไร คือปาฏิโมกขสังวร นี้คือภิกขุณีศีล

ศีล ๑๐ สำหรับสามเณรและสามเณรีและศีล ๖ สำหรับบสิกขมานา^{๒๒} นี้คือ
อนุปสัมบันศีล

ศีล ๕ และศีล ๘ สำหรับอุบาสกและอุบาสิกา นี้คือคหฬุศีล

จตุกกะนัยที่ ๓

ศีล ๔ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ปกตศีล อาจารย์ศีล ฌัมมตาศีล^{๒๓} และ
ปุปพเหตุกศีล

ปกตศีล คืออะไร ศีลของชนชาวอุตรกุรุทวีปนี้คือปกตศีล

อาจารย์ศีล คืออะไร ความประพฤติที่สอดคล้องกับกฎระเบียบของวงศ์ตระกูล
วรรณะประเทศ ความเชื่อถือ เป็นต้นนี้คืออาจารย์ศีล

ฌัมมตาศีล คืออะไร ศีล (ของมารดาของพระโพธิสัตว์) เมื่อพระโพธิสัตว์ถือ
ปฏิสนธิในครรภ์ของมารดา นี้คือฌัมมตาศีล

ปุปพเหตุกศีล คืออะไร ศีลของพระโพธิสัตว์และของพระมหากัสสปเถระนี้
เรียกว่าปุปพเหตุกศีล

จตุกกะนัยที่ ๔

ศีล ๔ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่ง คือ กุศลศีล สมุฏฐานศีล นิโรธศีล นิโรธ-
ปฏิบัติศีล

กุศลศีล คืออะไร ศีล ๒ ประการคือกุศลศีลและอกุศลศีล นี้ (รวม) เรียกว่า
กุศลศีล^{๒๔}

สมุฏฐานศีล คืออะไร ใจที่ติงมาย่อมเป็นเหตุให้เกิดกุศลศีล ส่วนใจที่ทรา
มย่อมเป็นเหตุให้เกิดอกุศลศีล

นิโรธศีล คืออะไร บุคคลละอกุศลศีลเพราะได้กุศลศีล ละกุศลศีลเพราะได้
วิสุทธิ^{๒๕}

นิโรธปฏิบัติศีล คืออะไร นั่นคือสัมมัปปธาน ๔ นี้เรียกว่านิโรธปฏิบัติศีล^{๒๖}
ให้เข้าใจสัมมัปปธาน ๔ อย่างนี้คือ สัมมัปปธานเรียกว่าวายามะ และยังไม่ใช่ว่า
รักษาศีล มันได้ชื่อว่าสัมมาวายามะ

จตุกกะนัยที่ ๕

ศีล ๔ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่ง คือ ปาฏิโมกขสังวรศีล อาชีวะปารีสุทธิศีล อินทริยสังวรศีล ปัจจัยสันนิสิตศีล

ปาฏิโมกขสังวรศีล เป็นไฉน

“ภิกษุในศาสนานี้สำรวมด้วยปาฏิโมกขสังวรอยู่ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติกลัวความผิดแม้เล็กน้อย สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย”^{๒๗}

คำว่า “ในศาสนานี้” หมายถึงในศาสนาของพระศาสดา

คำว่า “ภิกษุ” หมายถึงกัลยาณบุรุษชน ทั้งยังหมายถึงพระเสขะและพระอเสขะผู้ไม่กำเริบ

คำว่า “ปาฏิโมกขสังวร” หมายถึงศีล การปรากฏ การเริ่มต้น กิจกรรม การป้องกัน การสังวร การลอกคราบ และการไม่ผูกมัด นี่เป็นทางเข้าสู่พระธรรมวินัย ด้วยวิธีนี้ชื่อว่าสมทานพระสัทธรรม นี่คือความหมายของปาฏิโมกข์ การไม่ล่วงละเมิดด้วยกายกรรมและวจีกรรมชื่อ “สังวร” คำว่า “สังวร” หมายถึงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปาฏิโมกขสังวร

คำว่า “อยู่” หมายถึงดูแลอิริยาบถทั้ง ๔

ในคำว่า “ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร” นี้มีทั้งอาจารย์และอนาจารย์ อนาจารย์ เป็นไฉน

ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ให้ไม้ไผ่บ้าง ดอกไม้บ้าง ใบไม้ ผลไม้หรือไม้สีฟันและเครื่องหอมสำหรับใช้อาบน้ำ ประจบสอพลอ สรรเสริญหรือว่าร้ายคนอื่น พินอบพิเทา ไปที่โน่นที่นี่ หรือเดินทางไกลฝ่าฝืนวินัยเพื่อเชิญคนให้มาร่วมการประชุม หรือกระทำการอื่นใดที่พระพุทธเจ้าทรงห้าม และดำรงชีพด้วยมิจฉาอาชีวะ เช่นนี้เรียกว่าอนาจารย์

อนึ่ง อนาคตะ มี ๒ ชนิดคือ อนาคตะทางกายและอนาคตะวาจา
 อนาคตะทางกาย เป็นไฉน

ภิกษุบางรูปมีความหยิ่งในใจเข้าไปในท่ามกลางสงฆ์ ผ่านเฉียดพระเถระ
 เบียดท่านเหล่านั้นโดยไม่ยำเกรง เดินนำหน้าท่าน ยืนอย่างยโส หรือนั่งในที่นั่งสูง
 ก่อนท่าน นั่งหันหลังให้ท่าน หรือนั่งสง่าผ่าเผย นั่งแสดงอาการเหยียดหยามท่าน
 หรือตบไหล่พระเถระ พุดกับท่านอย่างไม่ยำเกรง ขณะที่พระเถระไม่สวมรองเท้า
 ตนกลับสวมรองเท้า เมื่อพระมีอายุมาก หรือพระเถระเดินที่ต่ำ ตนเดินที่กว้างสูง
 ดูหมิ่นทำความเดือดร้อน (ให้ผู้อื่น) ด้วยวิธีต่าง ๆ ไม่ยอมให้ของประณีตแก่ภิกษุ
 ที่อ่อนพรรษากว่า ให้ของที่มีค่าต่ำแก่พระเถระ ก่อไฟในห้องสรงน้ำ และเปิดปิด
 ประตูหน้าต่างโดยไม่ขออนุญาต หรือเมื่อไปที่ทำน้ำล้างน้ำก่อน (พระเถระ) ปิดและ
 กลับตัว หรือส่วนของร่างกายแบบคนเถื่อน เมื่อไปบ้านผู้อื่นก็ผลุนผลันเข้าไปทาง
 ประตูหน้าบ้านหรือหลังบ้าน นั่งหรือลุกอย่างขาดมารยาท หรือเข้าไปในที่ที่เขา
 กั้นม่านไว้ และพุดตลกคะนองกับสตรีและเด็กสาวทั้งยังลุ่มที่คอของพวกเขา
 ความประพฤติเสื่อมเสียเช่นนี้ เรียกว่าอนาคตะทางกาย^{๒๘}

อนาคตะทางวาจา เป็นไฉน

ภิกษุบางรูปไม่มีความเคารพอยู่ในใจ ยังมิได้ขอโอกาสพระเถระ แสดงธรรม
 หรือสวดปาฏิโมกข์ หรือพุดกับผู้อื่นก็ตบไหล่เขา หรือเข้าไปในบ้านของคนอื่นและ
 ถามผู้หญิงตรง ๆ ว่า “แน่ะ แม่ผู้มีชื่อย่างนี้ ผู้มีโคตรอย่างนี้ มีอะไรฉันหรือไม่
 ถ้ามีจงให้อาตมา อาตมาต้องการอาหาร” คำพุดเช่นนี้เป็นอนาคตะทางวาจา

อาจารย์ เป็นไฉน

อาจารย์ตรงข้ามกับอนาคตะ ภิกษุมีความเคารพอยู่ในใจ เป็นผู้ว่าง่าย มีหิริ
 โอตตปปะ และเพียบพร้อมด้วยอิริยาบถ สำรวมอินทรีย์ รู้จักประมาณในโภชนะ
 ไม่นอนในยามต้นและยามสุดท้ายของราตรี มีปัญญาและสันโดษ ไม่คลุกคลีด้วย

หมู่คณะ ประารภความเพียรและมากไปด้วยความเคารพยำเกรงเพื่อนสหัมมิก
ของตน นี้เรียกว่าอาจารย์

คำว่า “โคจร” หมายถึงทั้งโคจรและอโคจร

อโคจรเป็นไฉน

ภิกษุบางรูปไปยังสำนักของหญิงแพศยา หญิงม่าย สาวเทื่อ บัณเฑาะก์ ภิกษุณี
โรงสุรา คลุกคลีกับพระราชา มหาอำมาตย์ เตียรถีย์ ภิกษุอลัชชี และคนเช่นนั้น
ผู้ไม่มีศรัทธา ผู้ไม่ได้ทำประโยชน์ให้แก่ชน ๔ วรรณะ และผู้ที่พวกเขา (ชนสี่วรรณะ)
ไม่ชอบ นี้เรียกว่า อโคจร^{๒๙}

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุล่วงละเมิดสิกขาบทที่ห้ามอโคจรอันไม่บริสุทธิ์
อโคจรอันไม่บริสุทธิ์ คืออะไร คือการเที่ยวไปยังสำนักของหญิงแพศยา
ส่วนโคจรนั้นชัดเจนอยู่แล้ว

อนึ่ง โคจร มี ๓ ประเภท คือ (๑) อุปนีสัยโคจร (๒) อารักขโคจร (๓) อุปนิพันธ-
โคจร

อุปนีสัยโคจร เป็นไฉน

กาลยามิตรที่ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ (อันเป็นกถาวัตถุ) ๑๐ ประการ^{๓๐}
เพราะอาศัยคุณสมบัติเหล่านี้ บุคคลย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟังมาก่อน ทำสิ่งที่ได้ฟัง
มาแล้วให้แจ่มแจ้ง ทำลายความสงสัยเสียได้ ทำความเห็นให้ถูกต้อง ทำจิตใจให้
ผ่องใส และศึกษาธรรมวินัยด้วยดี มีศรัทธามั่นคงลึกซึ้ง ย่อมเจริญด้วยศีล สุตะ
จาคะ และปัญญา นี้เรียกว่า อุปนีสัยโคจร

อารักขโคจร เป็นไฉน

เมื่อภิกษุบางรูปเข้าไปในบ้านของผู้อื่นหรือละแวกบ้าน ทอดสายตาลงดูใน
ระยะชั่วแอก ทำทางสง่า สงบสำรวม เป็นที่น่าเคารพของประชาชน ไม่มองดูยานพาหนะ
ที่เทียมด้วยช้างหรือม้า ไม่มองดูชายหญิงที่กำลังสนุกรำเริง ไม่มองดูเฉลียงของ
พระราชวังหรือร้านริมถนน ไม่แหงนหรือก้มดูในทิศทั้ง ๔ นี้เรียกว่า อารักขโคจร

อุปนิพันธโคจร เป็นไฉน

สมเด็จพระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุอยู่ภายในเขตบ้านและที่อยู่ของเธอ”^{๓๑} นี้เรียกว่า อุปนิพันธโคจร เหล่านี้แหละเรียกว่าโคจร โคจรเพียบพร้อมอย่างนี้ เพราะเหตุนี้จึงได้กล่าวว่า “ถึงพร้อมด้วยโคจร”

ชื่อว่า “กลัวความผิดแม้เล็กน้อย” หมายถึงกลัวความผิดเล็กน้อยที่กระทำ ในขณะที่ศึกษา นี้เรียกว่า กลัวความผิดแม้เล็กน้อย

อนึ่ง ท่านแสดงไว้อีกนัยหนึ่งว่า บุคคลยังอกุศลจิตให้เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ความผิดเล็กน้อย เมื่อเห็นและกลัววิบากแห่งความผิดเล็กน้อยนั้น เขาจึงปรารถนา ที่จะอยู่ให้ห่างไกลจากความผิดเล็กน้อย นี้เรียกว่าเห็นภัยในความผิดเล็กน้อย

ในชื่อว่า “สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย” คำว่า “สิกขาบท” คืออะไร คือสิกขาบท ๗ (สัตตปาตติกขันธ์คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส อกุศลัจฉัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฐ ทุพภาสิต)^{๓๒} คำว่า “สมาทานศึกษา” หมายความว่า ปฏิบัติตาม ทั้งหมด (ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น) นี้เรียกว่า “สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย” (ทั้งหมด) นี้เรียกว่า ปาฏิโมกขสังวรศีล

ถาม : อาชีวกปารีสุทธิศีล เป็นไฉน

ตอบ : คือการไม่ประกอบมิจฉาอาชีวะ

มิจฉาอาชีวะ เป็นไฉน

คือกุหนา (ล่อลวง) ลปนา (บื้อยอ) เนมิตติกตา (บอกใบ้) นิปเปสิกตา (บีบบังคับ) นิชิตังสนตา (หาลาภด้วยลาภ)^{๓๓}

กุหนา (ล่อลวง) เป็นไฉน

มีวิธีการล่อลวงอยู่ ๓ วิธี คือ

(๑) ภิกษุวางแผน (ทำเป็น) อยากรได้ปัจจัย ๔ ทีเสวและแตกต่าง (จากปัจจัย ๔ อันประณีตที่มีผู้ถวาย) ภิกษุบางรูปแก้ความประพฤติของตนชั่วครั้งคราว โฆษณา

ตัวเองอย่างกว้างขวาง หรือมีความปรารถนาลามก อยากได้ทรัพย์สินจึงหิбыยื่นจีวร และอาหารที่ประณีต (ให้ผู้อื่น) และรับแต่สิ่งที่เลวสำหรับตน หรือสร้างทำเป็นว่าไม่ต้องการอะไร หรือรับปัจจัย ๔ โดยสร้างทำเป็นว่ารับเพราะกรุณาผู้อื่น นี้เรียกว่า ล่อลวงโดยสร้างปฏิเสธปัจจัย^{๓๔}

(๒) ภิกษุบางรูปมีความปรารถนาลามกและละโมบทรัพย์สิน สร้างทำทำที่มีสง่าและกล่าววว่า “**อาตมาได้มาน**” และสาธยายพระสูตรด้วยความหวังที่จะได้รับ ไทยธรรม นี้เรียกว่า ล่อลวงด้วยอิริยาบถ^{๓๕}

(๓) ภิกษุบางรูปเป็นคนละโมบและปากกล้า จึงประกาศให้ผู้อื่นทราบวว่า “**อาตมาบรรลุนิยสัจและอยู่แบบวิเวก อาตมาปฏิบัติกัมมฐาน คำสอนของอาตมา สุขุมลุ่มลึก อาตมาได้อุตรนิมุตตธรรม**”^{๓๖} เพราะต้องการผลตอบแทนจึงได้ยกย่องตนเองอย่างนั้น นี้เรียกว่าล่อลวงด้วยการพูดเลียบเคียง^{๓๗}

ลปนา (บื้อยอ) หมายถึงผู้ไม่จริงใจ ประจบสอพลอ ตลกคคะนอง วางท่า โดยหวังผลตอบแทน สร้างความบันเทิงเพราะหวังชักนำประโยชน์มาเพื่อตน นี้เรียกว่าลปนา

เนमितติกตา (บอกใบ้) เป็นไฉน

ภิกษุแสดงธรรมแก่คหบดีที่ตนหวังการอุปถัมภ์จากเขา อยากได้ผลประโยชน์ แต่ไม่พยายามที่จะชนะใจตนเอง นี้เรียกว่าเนमितติกตา

นิปเปสิกตา (บีบบังคับ) หมายความว่า บุคคลประสงค์จะได้รับผลประโยชน์ โดยทำให้ประชาชนกลัวตน เพราะทำร้ายพวกเขาหรือสร้างความแตกแยกในหมู่พวกเขา หรือข่มขู่ว่าจะทำอันตราย

นิชิติงสนตา (หลอกลวงด้วยลาภ) เป็นไฉน

เขาให้เพียงเล็กน้อยและหวังได้รับตอบแทนมาก

มิจณาอาชีวะประกอบด้วยการทำความชั่วทั้งหลายเหล่านี้

ยังมี (การแสดงเรื่อง) มิฉฉาอาชีวะอีกอย่างหนึ่ง คือ การให้ไม้ไผ่หรือดอกไม้ ใบไม้ และผลไม้หรือไม้ชำระฟันและเครื่องหอมสำหรับอาบน้ำ หรือทำนายทายทัก แก่ฝืนหรือพยากรณ์โชคชะตา ทำนายภาษานก พยากรณ์ลักษณะท่าทางของการ เดินว่าเป็นมงคลหรืออัปมงคล บูชาไฟ^{๖๘} ด้วยดอกไม้ การทำให้การคำรุ่งเรือง การนำ กองทัพหรือจำหน่ายศัสตราวุธ สิ่งเหล่านี้และการกระทำอื่น ๆ ทำนองนี้จัดว่า เป็นมิฉฉาอาชีวะ การไม่กระทำสิ่งเหล่านี้เรียกว่า “อาชีวะปารีสุธิตีล”

ถาม : อินทริยสังวรศีล เป็นไฉน

ตอบ : เมื่อเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส หรือถูกต้องสัมผัส บุคคลกำหนด ไม้ให้ลักษณะที่เป็นกิเลสเกิดขึ้นและไม่ละเมียดศีล^{๖๙} นี้เรียกว่าอินทริยสังวรศีล อินทริยสังวรศีลนี้ อันบุคคลให้บริบูรณ์โดยอาศัยกิจกรรม ๙ ประการ คือ^{๗๐}

ตัดนิมิตชั่วร้ายที่เกิดทางอินทริย ไม่เปลอสติ ไม่ปล่อยให้กุศลเจตสิก เกิดติดต่อกันเรื่อยไป (เป็นเหมือนกับ) บุคคลที่รักษาศีรษะของเขาที่ไฟกำลังไหม้อยู่^{๗๑} สำรวมอินทริยเท่ากับพระนันทเถระ^{๗๒} เอาชนะอกุศลเจตสิก ได้ฉานจิตโดยง่าย หลีกเร้นจากผู้ที่ไม่สำรวมอินทริย และคบหาผู้สำรวมอินทริย

ถาม : ปัจจัยสันนิสสิตศีล เป็นไฉน

ตอบ : บุคคลพิจารณาอาหารบิณฑบาตโดยแยกคายด้วยวิธี ๘ ประการ ดังต่อไปนี้

บริโภคอาหารเพียงเพื่อดำรงรักษากายนี้ เพื่อระงับความหิว เพื่ออนุเคราะห์ พรหมจรรย์ โดยอุบายนี้ จักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้ และจักไม่ให้เกิดเวทนาใหม่เกิดขึ้น บริโภค (อาหาร) ด้วยความพอใจแต่ของเล็กน้อย บริโภค (อาหาร) โดยปราศจาก โทษและอยู่ด้วยความผาสุก^{๗๓}

ถาม : บริโภคอาหารไม่ใช่เพื่อเล่นเพื่อมัวเมา เป็นไฉน

ตอบ : “เราบริโภคอาหารอย่างละโมบ เราแข็งแรง เราชอบกีฬาที่ดุเดือด เล่นรุนแรง แข่งขันกับผู้อื่นและวิ่ง” เหล่านี้หมายถึง “เล่น”

คำว่า “มัวเมา” หมายความว่าหลงตัวเองและไม่พอใจเปรียบได้กับคนที่มี ความโกรธแล้วทุบตีคนอื่น

ชื่อว่า “มิใช่เพื่อให้ผิวพรรณสวยงาม” (คือไม่เหมือน) คนที่ปรารถนาจะให้ ผู้อื่นรัก ตรงที่มีร่างกายแขนขาเอิบอ้วนหน้าตาดีและไม่รู้จักพอใจ เพราะเต็มไปด้วย ความต้องการ

ชื่อว่า “บริโภคอาหารเพียงเพื่อดำรงรักษาากายนี้” คือต้องการรักษาากาย ให้เป็นไปโดยสงบ เหมือนดุมล้อรถต้องการน้ำมันหล่อลื่น

ชื่อว่า “บริโภคอาหารเพื่อระงับความหิว” คือมีปกติบริโภคอาหารเล็กน้อย เหมือนคนใช้ยาแก้โรคผิวหนัง

ชื่อว่า “บริโภคอาหารเพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์” คือปรารถนาที่จะบรรลุ อริยมรรค โดยอาศัยประโยชน์จากการลดอาหารให้น้อยลงกว่าธรรมดา บริโภคด้วยความรู้สึกเหมือนกับคนที่กินเนื้อบุตรของตน^{๔๔}

ชื่อว่า “จักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น” คือ บริโภคไม่มาก ไม่น้อยเกินไปเหมือนคนดื่มยา

ชื่อว่า “บริโภค (อาหาร) ด้วยความพอใจแต่ของเล็กน้อย” คือรักษาากาย ให้ปลอดภัย โดยบริโภคแต่น้อย ปฏิบัติต่อกายตนดุจพยาบาล (ปฏิบัติต่อคนไข้)

คำว่า “โดยปราศจากโทษ” หมายความว่าทำกายให้ผาสุกด้วยการบริโภค แต่มิใช่ ด้วยวิธีนี้จึงทำให้กายปราศจากโทษและพ้นจากการติเตียนของบัณฑิต เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า “บริโภค (อาหาร) โดยปราศจากโทษและอยู่ด้วยความผาสุก”

ถ้าได้อาหารพอเหมาะ บุคคลจะรู้สึกเหนื่อยและจะไม่นอนในยามตื่น ยามกลางและยามสุดท้ายของราตรี ด้วยวิธีนี้เรื่อย่อมได้รับความสงบ ดังนั้น ชื่อว่า

“บุคคลพิจารณาอาหารบิณฑบาตโดยแยกคายด้วยวิธี ๘ ประการ” บุคคลควรพิจารณาอย่างนี้

อนึ่ง วิธี ๘ ประการนี้ย่อลงเป็นการพิจารณา ๔ ประการคือ พิจารณาสิ่งที่ควรลดละ พิจารณาความจริง พิจารณาความสันโดษ พิจารณารับแต่น้อย

ถาม : พิจารณาสิ่งที่ควรลดละ เป็นไหน

ตอบ : สภาพที่ไม่ติดกับการเล่น ไม่สนใจความมัวเมา ไม่สนใจผิวพรรณสวยงาม เหล่านี้เรียกว่า พิจารณาสิ่งที่ควรลดละ

“บริโภคอาหารเพียงเพื่อดำรงรักษาภายนี้เพื่อระงับความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์” เหล่านี้เรียกว่า พิจารณาความจริง

“จักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้และจักไม่ให้เกิดเวทนาใหม่เกิดขึ้น” นี้เรียกว่า พิจารณาความสันโดษ

“บริโภคด้วยความพอใจแต่ของเล็กน้อย บริโภคโดยปราศจากโทษและอยู่ด้วยความผาสุก” นี้เรียกว่า พิจารณารับแต่น้อย

การพิจารณา ๔ อย่างเป็นดังนี้

การพิจารณา ๔ อย่างยังย่อลงเป็น ๓ อย่างคือ พิจารณาลดละ พิจารณาความพอดี พิจารณาความสมบูรณ์

บุคคลบรรเทาความยึดติดในภาม โดยการพิจารณาลดละคือ ระงับความหิว กระจาย กำจัดเวทนาเก่าและจักไม่ให้เกิดเวทนาใหม่เกิดขึ้น และด้วยการพิจารณา ดังนี้เธอก็ระงับการกระทำที่ทำให้ร่างกายเหนื่อยยาก การพิจารณาอย่างอื่นควรจะปฏิบัติโดยพิจารณาความพอดีและพิจารณาความสมบูรณ์

และเมื่อพิจารณาการใช้จิวรพึงเข้าใจว่า จิวรนั้นใช้สำหรับป้องกันลม ความเย็น ความร้อน ยุง เหลือบ และมด และเพื่อปกปิดอวัยวะส่วนที่ไม่ควรให้เห็นจะทำให้เกิดความละอาย ดังนี้ เป็นการปฏิบัติโดยพิจารณาความสมบูรณ์^{๔๕}

อนึ่ง บุคคลพิจารณาศิลาณภัสช (ยาสำหรับความเจ็บไข้)

ถ้าเป็นดังนั้น ควรพิจารณาเมื่อไร

ในเรื่องการบริโภคอาหารและยา บุคคลควรพิจารณาขณะที่บริโภค ในเรื่อง
จิวรและเสนาสนะ ควรพิจารณาในขณะที่ใช้สอย ควรคิดทุกวันและทุกชั่วโมง ดังนี้ว่า
“ชีวิตของเราอาศัยผู้อื่น เราควรพิจารณาอย่างนี้เสมอ”^{๔๖} บุคคลควรพิจารณาทุกสิ่ง
ทุกอย่างโดยนัยนี้

โบราณจารย์กล่าวไว้ว่า การบริโภคมีอยู่ ๔ อย่าง คือ

(๑) ไถยบริโภค	(บริโภคแบบขโมย)
(๒) อธินบริโภค	(บริโภคแบบเป็นหนี้)
(๓) ทายัชชบริโภค	(บริโภคแบบทายาท)
(๔) สามีบริโภค	(บริโภคแบบเจ้าของ)

บริโภคแบบขโมย คืออะไร คือการบริโภค (ปัจจัย ๔) ของผู้ละเมิดสิกขาบท

บริโภคแบบเป็นหนี้ คืออะไร คือการบริโภค (ปัจจัย ๔) ของผู้ขาดหนี้
โอดตัมปะและประกอบมิจฉาอาชีวะ

บริโภคแบบทายาท คืออะไร คือการบริโภค (ปัจจัย ๔) ของผู้มีความเพียร

บริโภคแบบเจ้าของ คืออะไร คือการบริโภค (ปัจจัย ๔) ของพระอรหันต์

อนึ่ง การบริโภคยังมีอีก ๒ อย่าง กล่าวคือ บริโภคแบบสะอาดและบริโภค
แบบไม่สะอาด

บริโภคแบบไม่สะอาดคืออะไร (บริโภคปัจจัย ๔) ของบุคคลผู้มีหิริและ
โอดตัมปะ แต่ไม่สามารถพิจารณาโดยแยบคาย

(บริโภคปัจจัย ๔) โดยบุคคลผู้มีหิริและโอดตัมปะ สามารถพิจารณาโดย
แยบคาย มีปัญญา สรรวมตนและประกอบด้วยนิพพิทา นี้เรียกว่าสะอาด บุคคล
ควรฝึกฝนอบรมตนในเรื่องความสะอาดนี้ไว้เสมอ ควรเข้าใจเรื่องปัจจัย ๔ อย่างนั้น
นี้เรียกว่าปัจจัยสันนิสสิตศีล

สรุปตักกะนั้นที่ ๕

ปาฏิโมกขสังวรศีลพึงรักษาด้วยศรัทธาแรงกล้า อาชีวปาริสุทธิศีล พึงรักษาด้วยวิริยะแรงกล้า อินทริยสังวรศีล พึงรักษาด้วยสติแรงกล้า และปัจฉยสันนิสสิตศีล พึงรักษาด้วยปัญญาแรงกล้า

เพราะเหตุไรอาชีวปาริสุทธิศีล จึงรวมอยู่กับปาฏิโมกขสังวรศีล

เพราะว่าโดยเหตุที่ได้หลีกออกจากโลกียวิสัยเนื่องด้วยไม่ยึดมั่นถือมั่น บุคคลสงบสำรวมกายกรรมและวจีกรรม ศีล ๒ ประเภทนี้เป็นอินทริยสังวรศีล เพราะเหตุไรถ้าบุคคลรักษาใจได้ดี เขาย่อมรักษากายกรรมและวจีกรรมได้ ปัจฉยสันนิสสิตศีลก็คืออินทริยสังวรศีล เพราะเหตุไร บุคคลรู้จักขั้นและสิ่งทีเนื่องด้วยขั้นเกิดนิพพิทา และมีสติและสมาธิอยู่ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนว่า ภิคุษุพึงเข้าใจวงวิงการาหาร และเบญจกามคุณ

ปาฏิโมกขสังวรศีล และอาชีวปาริสุทธิศีลจัดเข้าในศีลขั้นอินทริยสังวรศีล จัดเข้าในสมาธิขั้น และปัจฉยสันนิสสิตศีล จัดเข้าในปัญญาขั้น

อะไรทำให้ศีลบริสุทธิ์

อะไรทำให้ศีลบริสุทธิ์ ถ้าภิคุษุผู้ที่ได้รับคำสอนเกี่ยวกับฉนธรรม และรู้อยู่ในเรื่องอบัติ ๗ อย่างเห็นว่า (ตน) ต้องอบัติปาราชิก ย่อมพ้นจากความเป็นภิคุษุ และอยู่ด้วยศีลไม่สมบูรณ์ ถ้าเขาอยู่ด้วยศีลที่สมบูรณ์ เขาจะบรรลุฉนธรรม นี่เป็นคำสอนของโบราณจารย์

ถ้าภิคุษุเห็นว่าตนต้องอบัติสังฆาติเลส เธอจะต้องเปิดเผยอบัติอย่างครบถ้วน ถ้าเห็นว่าตนต้องอบัติอย่างอื่น เธอจะต้องปลงอบัติ

ถ้าภิคุษุเห็นว่าตนประกอบฉนอาชีวะ เธอปลงอบัติที่ต่อนั้น หลังจากนั้นตั้งใจว่า เราจะไม่ทำเช่นนี้อีก เห็นดังนี้เธอจึงตั้งใจ

เมื่อละเมียดอินทรีย์สังวรศีล หรือปัจจัยสันนิสสิตศีล เธอพึงกล่าวว่า “เราจะไม่ทำเช่นนี้อีก” ถ้าเธอตั้งใจเช่นนี้ เธอจะเป็นผู้ที่มีการสำรวมที่เลิศในอนาคต

เมื่อภิกษุบำเพ็ญศีลบริสุทธฺิ์ เธอย่อมกระทำกายกรรมและวจีกรรมที่ควรทำ เธอพิจารณาการกระทำของตน ทำดีเว้นชั่ว พิจารณาได้อย่างนี้เธอย่อมอยู่ด้วยศีลบริสุทธฺิ์ทั้งกลางวันและกลางคืน เมื่อทำเช่นนี้เธอสามารถชำระศีลของตนให้บริสุทธฺิ์ ลักษณะของศีลวิสุทธฺิ์ เป็นไฉน

บุคคลสามารถควบคุมกิเลส กำจัดถีนะ (ความท้อถอย) และได้สมาธิ นี้เรียกว่า ลักษณะของศีลวิสุทธฺิ์

เหตุที่ทำให้บุคคลสำรวมในศีล

บุคคลสำรวมอยู่ในศีล เพราะเหตุเท่าไร

บุคคลสำรวมอยู่ในศีลเพราะเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) พิจารณาโทษของการละเมียดศีล (๒) พิจารณาอานิสงส์ของศีล

การพิจารณาโทษ เป็นไฉน

ถ้าบุคคลละเมียดศีล เธอทำบาปและเตรียมหุคตีไว้ (สำหรับตัวเอง) กลัวบริษัท ^{๔๗} และระแวงสงสัยว่าบัณฑิตจะติเตียน ผู้มีศีลไม่คบเขา ไม่มีใครสอนการฝึกสมาธิให้ ทวยเทพทั้งหลายเหยียดหยามเธอ ทุกคนเกลียดชังดูหมิ่นเธอ เมื่อได้ยินคนสรรเสริญผู้มีศีล เธอรู้สึกเศร้าใจและไม่เชื่อ (ความดีของผู้มีศีล) เธอเป็นผู้มักโกรธเมื่ออยู่ร่วมกับบริษัท ๔ เหล่านั้น เธอชังและรังเกียจกัลยาณมิตร เธอเป็นปฏิปักษ์กับผู้มีศีลและเข้าข้างพวกปาปมิตร

อนึ่ง เธอไม่มีความอดทนในการปฏิบัติสมาธิขั้นสูง ถ้าเธอประดับร่างกายเธอก็ดูน่าเกลียด คนทั้งหลายพากันรังเกียจเธอเหมือนนุจจาระและปัสสาวะ (เธอไม่ทนทาน) เหมือนห้างร้านที่ไม่จีรังยั่งยืน (เธอหมดราคา) เหมือนกับโคลนตมที่ไม่มีราคาในปัจจุบันและอนาคต เธอมีความกังวลและใจท้อถอยเสมอ ละอายและเสียใจ